

't Rode Klif

Frieslands' bekendste lieu de mémoire

als spirituele hotspot binnen een herbetoverd Gaasterland

door Thom Boonstra

s3474879

MA Scriptie Religion, Conflict & Globalization

Rijksuniversiteit Groningen

Supervisie door prof. dr. Kocku von Stuckrad

INHOUD

Voorwoord	3
Inleiding.....	4
1. Onttovering & Herbetovering	9
1.1 De betoverde wereld	9
1.2 Als je de muziek niet hoort.....	11
2. 't Rode Klif.....	15
2.1 't Rode Klif als lieu de mémoire; De Slag bij Warns	15
2.2 Draken & Vulkanen	18
3. Spiritualiteit op 't Rode Klif	24
3.1 De tover terugbrengen.....	24
3.2 De terugkeer van magie.....	26
4. Mythogeen Fryslân	29
4.1 Een Gaasterlandse drumcirkel	29
4.2 De fluïditeit van geloof.....	32
5. Survey Analyse & Ervaringen	36
't Rode Klif in Gaasterlandse spiritualiteit	36
5.1 't Rode Klif; Friese identiteit & drakenenergie.....	36
5.2 't Rode Klif; een heilige bron?	39
5.3 Friese Taal; een instrument voor zinging & betovering	42
Conclusie	46
Discussie	48
Bibliografie	49

Drakenenergie kun je pas voelen als je praten wil

Het vuur aan m'n schenen, op 't Klif zijn de raders stil

Wij kwamen overeen, dat om elkaar ooit terug te vinden, de ingrediënten buiten liggen

Dus laat me koken met de zon

Smaak aanbrengen met de wind

De regen is het zout dat valt uit hoge hand, ik ben nog maar een kind

Alexander Moto (2024)

VOORWOORD

Het schrijven van deze scriptie is voortgekomen uit een aaneenschakeling van toevalligheden en het volgen van mijn intuïtie. Het ene mislukte idee werd de voedingsbodem van een ander vruchtbaar idee. Het bestuderen van onderzoeken van Friese identiteit en zingeving is de afgelopen twee jaren het speerpunt geworden van mijn academische onderzoek. In deze periode werd de Friese taal voor mijzelf ook belangrijker en begon ik mij af te vragen wat deze voor mij betekent op zielsniveau. Parallel met deze ontwikkeling ontwikkelde ik de afgelopen jaren een band met religies als hekserij, sjamanisme en animisme. Hiernaar onderzoek doen in het kader van deze scriptie heeft mij persoonlijk ook geholpen in het zingeven van de manier waarop ik de wereld(en) om mij heen ervaar.

In deze persoonlijke zoektocht naar zingeving heeft het bestuderen van 't Rode Klif als spirituele plek veel voor mij betekend. Sinds ik aan dit onderzoek begon in de lente van 2023 ben ik er meermaals naar teruggegaan om met het water te praten. Op momenten dat ik vastliep met mijn onderzoek en ik het gevoel had dat ik dichterbij mijn onderwerp moest zijn, maar ook op momenten dat mijn ziel de verbinding met de buitenwereld om mij heen verloren was. Tijdens het proces van het schrijven van deze scriptie heb ik veel gesprekken gevoerd over zingeving, identiteit, natuur en Fries-zijn, welke deze scriptie, maar ook mijn eigen verhouding met de wereld waarin ik leef heeft verrijkt. Daarom spreek ik mijn diepste dank uit naar iedereen die heeft bijgedragen aan dit heilzame proces.

INLEIDING

Leaver dea as slaef, prijkt op een zwerfkei die sinds 1951 fungeert als monument voor de beroemdste Friese middeleeuwse militaire overwinning op de Hollanders: de Slag bij Warns, uitgevochten in het jaar 1345. De leus is een belichaming geworden voor Friese identiteit en vrijheidszin. Het Friese zegevieren betekende een continuatie van hun zelfbeschikking, de *Friese Vrijheid*, totdat deze toch uit handen gegeven moest worden aan Saksisch gezag in 1498.¹

Het monument is opgericht op 't Rode Klif; een in het Pleistocene gevormde keileemwand die tegenwoordig fungeert als één van de belangrijkste lieux de mémoires voor de provincie Friesland en de Friezen. De etymologische verklaring voor het 'Rode' in de naam wordt vaak toegewezen aan het bloed dat tijdens deze slag vloeide. Er zijn echter nog twee verklaringen; een van folkloristische en een van geologische aard. Een zestiende-eeuwse fictieve kroniek spreekt van vlammen die in de Romeinse tijd uit het klif oplaaiden, van waaruit een draak oprees. De laatste verklaring is een geologische, die later een folkloristisch karakter kreeg. Zo wordt er gesproken van de rode zandsteen waaruit het 't Klif is opgebouwd, maar een spannender gerucht is die van een vulkanische geschiedenis.

't Rode Klif is een plek die voor menig Fries hierdoor een speciale status bezit. Dat heeft niet uitsluitend te maken met de belangrijke historische significantie ervan. Er zou een bepaalde energie in de lucht hangen, zo blijkt uit een in deze scriptie gehouden survey, ingevuld door mensen die hart voor deze plek hebben. Ook zou men zich af kunnen vragen waarom juist 't Rode Klif in de zestiende eeuw werd uitgekozen als het onderkomen van een draak door fictieve kroniekschrijver Occo Scarlensis. Waar de één zweert dat er hier portalen naar andere dimensies openstaan, spreken anderen van 'dunne sluiers'. De magische omgang met 't Rode Klif is niet iets van vervlogen tijden, maar heeft een plaats verworven binnen de moderne spiritualiteit in de regio Gaasterland. Zolang het weer het toelaat komt er op het strand van 't Klif elke zondagochtend een drumcirkel samen om de magische energie, die volgens hen op deze plek hangt, te gebruiken in het kader van spirituele heling.

Dit, in een Fries religieus landschap waar spiritualiteit niet per se voor de hand ligt. Of toch wel? In de provincie is al sinds de negentiende eeuw een zekere tendens gaande waarin het middeleeuwse verleden van

¹ 'Het militaire einde van de Friese vrijheid: de slag bij Laaxum, 10 juni 1498 — Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)', geraadpleegd 14 december 2023, <https://pure.knaw.nl/portal/en/publications/het-militaire-einde-van-de-friese-vrijheid-de-slag-bij-laaxum-10->.

Friesland wordt omgesmolten tot een soort contemporaine Friese ‘oeridentiteit’. Hierbinnen wordt vaak met energie en de natuur gewerkt, naar het evenbeeld van hoe dit bij de ‘Oude Friezen’ gegaan moet zijn. Dit is wat Fries cultuurhistoricus Goffe Jensma omschrijft als een ‘mythogene’ omgang met de geschiedenis.² Op sociaal-cultureel-religieus-en-politiek vlak, maar ook bijzonder sterk op dat van taal en landschap, zoals historicus Bert Looper op treffende wijze benadrukt in zijn essaybundel met betrekking tot kunst, landschap en Friese identiteit.³ Volgens hem is de Friese taal Frieslands’ belangrijkste lieu de mémoire, die door haar archaïsche karakter een betoverende werking heeft op het collectieve geheugen van de Friezen met betrekking tot mythologie en herinnering, met het thema landschap als vormende factor.⁴ Een significant aantal Friezen voelt een sterke band met de Friezen van de vroege Middeleeuwen.⁵ De rol van de oer-Fries is die van cultureel voorouder, die bij gebrek aan geschreven bronnen door het orale karakter van de oud-Friese cultuur, vaak op romantische wijze gevisualiseerd wordt als een Viking. Met deze Scandinaviërs wordt op historisch-cultureel vlak geregeld actief verwantschap mee opgezocht en beleefd.⁶

Aan deze mythogene omgang met de geschiedenis kunnen flink wat haken en ogen zitten, zo bleek uit onderzoek van onder anderen Goffe Jensma en historicus Hans Mol. De ernst hiervan, een gevoel van ‘boreale, noordelijke superioriteit’, passend binnen de ideologie van het ‘Nordic Nationalism’, erken ik en zie ik als een reëel gevaar plus een smet op de omgang met Friese geschiedenis en identiteit.⁷ Een voorbeeld hiervan is taalgebruik als ‘de boreale wereld’ uit de bekende verkiezingspeech van populist Thierry Baudet.⁸ Het mythische Oera Linda boek dat nog altijd razend populair is, verhaalt bijvoorbeeld van runen als het eerste schrift en de witte Friese bevolking als superieur.⁹ Daarnaast wordt het middeleeuwse verleden van Friesland al decennialang voor extreem-nationalistische en politieke karretjes gespannen, met als tekenend voorbeeld onaangekondigde protesten uit extreemrechtse hoek bij tal van herdenkingen van De Slag bij Warns.¹⁰ Deze giftige omgang met de Noordzeecultuur en haar geschiedenis en mythologie verdoezelen naar mijn observatie

² ‘Hoogleraar Goffe Jensma over het Oera Linda-boek in de Thúsakademy’, 22 december 2021, <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1114140/hoogleraar-goffe-jensma-over-het-oera-linda-boek-in-de-thusakademy>.

³ Bert Looper, *Hier ligt de zee: over taal, kunst, landschap en Friese identiteit: essays* (Gorredijk: Bornmeer, 2017), 12.

⁴ Looper, *Hier ligt de zee*, 12.

⁵ ‘Vikingen en Friezen: wat hebben ze ons nagelaten?’, 15 december 2021, <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1113034/vikingen-en-friezen-wat-hebben-ze-ons-nagelaten>.

⁶ Simon Halink, “‘Almost Like Family. Or Were They?’ Vikings, Frisian Identity, and the Nordification of the Past”, *Humanities* 11, nr. 5 (oktober 2022): 125, <https://doi.org/10.3390/h11050125>.

⁷ Eirikur Bergmann, *Nordic Nationalism and Right-Wing Populist Politics: Imperial Relationships and National Sentiments* (London: Palgrave Macmillan, 2017), 11-14.

⁸ ‘Boreas en de “boreale wereld” | Historiek’, geraadpleegd 14 december 2023, <https://historiek.net/boreas-en-de-boreale-wereld/144504/>.

⁹ Goffe (Goffe Theunis) Jensma, ‘Ironie én ernst. Het Oera-Linda boek als uiting van hoge of lage cultuur’ *De Negentiende Eeuw* 28, nr. 1 (2004), 11.

¹⁰ J.A. Mol, ‘Tussen Staveren en Warns; het Rode Klif. Fries nationalisme’, in *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, onder redactie van W. Blockmans en H. Pleij, 228-239 (Amsterdam: Bert Bakker, 2007), 230.

de historische, literaire en zingevende rijkdom die deze ook kan bieden. Na deze nodige nuancering wil ik namelijk uitdrukken dat een fascinatie en verbondenheid met het noordelijke ook soelaas kan bieden voor de spiritueel georiënteerde Fries, die zingevende handvaten zoekt in een onttoverde wereld.

In het essay ‘Als je de muziek niet hoort’ analyseert Vlaams filosoof Evelien van Beeck hoe de Westerse wereld onttoverd raakte. Volgens haar gaven we de ‘tover’ uit handen, waarop zij haar filosofie van de ‘herbetovering’ voorschrijft.¹¹ Karl Marx en Friedrich Engels schreven in 1848 al van een groeiende ‘ontwijding van al het heilige’, waarna socioloog Max Weber het begrip daadwerkelijk introduceerde in de loop van de jaren 1910, zoals historicus Patrick Dassen schrijft in zijn ontleding van Weber zijn persoon en publicaties met betrekking tot ‘Entzauberung’.¹² Volgens Weber waren er twee factoren die de Westerse wereld hebben onttoverd: religie en wetenschap.¹³ Door de ontzuilings-en-secularisatieprocessen die vanaf de jaren 1950’ in gang werden gezet, ontstond er meer ruimte voor andere vormen van religie dan de leidende Christelijke, waardoor er op dit vlak ruimte begon te ontstaan voor een herbetovering.¹⁴ Dit resulteerde in een herleving van spiritualiteit, esoterie en de opkomst van New Age religie, met een piek in de jaren 1970’. De jaren 2020’ brachten dit proces van herbetovering in een stroomversnelling, toen de COVID-19-pandemie de mens op de rem liet trappen, zodat een groeiend nadenken over duurzaamheid en onze relatie met de natuur de deur richting spiritualiteit nog verder opende.¹⁵

Denkers als de Mitselwierer predikant Balthasar Bekker waren kickstarters van het onttoveringsproces in de Lage Landen, waardoor er gelukkigerwijs een einde kwam aan het verbranden van mondige, dappere andersdenkende vrouwen en, al dan niet in significant mindere mate, mannen.¹⁶ Bekkers boek verscheen vier jaar na het eindigen van de wetenschappelijke revolutie met Newtons ‘Philosophia Naturalis Mathematica’ (1687).¹⁷ We kunnen Bekker zien als een pionier die aan de wortels stond van het groeiende vertrouwen in de capaciteiten van de mens om de wereld naar zijn hand te zetten. Waar het voor velen van levensbelang was dat vroegmodern Europa inleverde op haar bijgelovigheid, betekende dit ook de aftrap van een groeiende

¹¹ Evelien van Beeck, *Als je de muziek niet hoort: essay over onttovering* (Borgerhout: Letterwerk, 2020), 6.

¹² Patrick Dassen, *De onttovering van de wereld: Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920* (Amsterdam: Van Oorschot, 1999), 193-94.

¹³ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 195.

¹⁴ Rodney Stark, ‘Secularization, R.I.P.’, *Sociology of Religion* 60, nr. 3 (1999): 266-64.

¹⁵ Ananta Kumar Giri, ‘COVID-19 and the challenges of trauma, transformations, and deborderisation: Ethics, politics, and spirituality and alternative planetary futures 1’, in *The COVID-19 Pandemic and the Politics of Life* (Routledge India, 2023), 32-33.

¹⁶ Bart Leeuwenburgh, *De betoverde wereld van Balthasar Bekker* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2023) 8.

¹⁷ Leeuwenburgh, *De betoverde wereld van Balthasar Bekker*, 11.

vertrouwensbasis op rationaliteit; een proces dat Weber aandroeg als de aanstichter van de onttovering, of 'Entzauberung'.¹⁸ Magie is ook tegenwoordig niet langer een ondergeschoven kindje, maar wint juist exponentieel terrein in de wereld van zingeving. Loop de grootste boekhandel in Groningen in en je loopt pardoes tegen een complete kast gewijd aan hekserij, sjamanisme en natuurreligie aan. Van Beeck oppert voor het vinden van een middenweg tussen rationaliteit en zingeving op basis van gevoel.¹⁹

Mijn geschiedenis van eigentijdse zingeving op 't Rode Klif is een unieke casus in dit proces. Ze past binnen spirituele stromingen als het sjamanisme en hekserij en specifiek binnen een contemporaine, haast religieuze omgang met de oer-Friezen die evident aanwezig lijkt te zijn in de provincie an sich. Landschap, herkomst en taal spelen hierbinnen een significante rol. Het spirituele werk dat op 't Roode Klif wordt verricht is in aanzienlijke mate toegespitst op de Friese identiteit. De drumcirkels die er worden gehouden zijn geregeld in het Fries; de taal van het hart en van deze plek voor velen, zo bleek uit een gehouden survey met drumcirkelparticipanten en andere 'klifgezinden'.

In deze scriptie probeer ik de vraag te beantwoorden hoe de hedendaagse fascinatie met de 'oer-Friezen' en met Frieslands' middeleeuws verleden invloed heeft op identiteitsvorming en spiritualiteit in Friesland, met als specifieke voorbeeldcasus 't Rode Klif. Dit binnen de context van het herbetoeringsproces van een onttoverde moderne wereld dat Van Beeck aandraagt. Vaak horen wij de muziek niet meer, stelt de Vlaamse filosoof. Mijn vraag is waarom deze wel wordt gehoord op 't Rode Klif, allicht in nog scherpere resonantie voor Friezen of specifiek Gaasterlanders?

De onderzoeksvraag die ik in deze scriptie zal beantwoorden is daarom de volgende: 'Wat betekenen processen van zingeving en Friese identiteitsvorming op 't Rode Klif in relatie tot een mythogene omgang met herinnering, landschap en taal?' Deze vraag zal ik beantwoorden aan de hand van voornamelijk literatuuronderzoek en in mindere mate etnografisch onderzoek.

In het eerste hoofdstuk leg ik de begrippen onttovering en herbetoering uit. Vervolgens behandel ik in het tweede hoofdstuk de historische context van 't Rode Klif als lieu de memoire voor Fryslân, dit in relatie met het theoretische begrip mediëvisme. Het derde hoofdstuk gaat in op de veranderende plaats van spiritualiteit in

¹⁸ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 12.

¹⁹ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 16.

de Europese samenleving, specifiek toegespitst op Nederland. Vervolgens leg ik in het vierde hoofdstuk uit hoe een mediëvistische omgang met de Friese geschiedenis de plaats van Friesland in het Fries collectief geheugen definieert, naast een analyse van de plaats van feitelijkheid tegenover fantasie binnen religie. Dit alles in combinatie met een verslag van mijn ervaring van het bijwonen van een drumcirkel op 't Rode Klif. Alvorens ik al mijn bevinden concludeer, geef ik in het vijfde hoofdstuk een analyse van een gehouden survey met betrekking tot spiritualiteit, landschap, taal en herinnering op 't Rode Klif.

1. ONTTOVERING & HERBETOVERING

1.1 DE BETOVERDE WERELD

In de vroegmoderne tijd kende Europa een geweldige én gewelddadige opleving van geloof in het bovennatuurlijke. Het ‘gewone’ volk geloofde massaal in magie en het wonderlijke.²⁰ Metafysica was een meer fluïde concept dan nu. Geloven in het magische betekende geloven in zowel de lichte als de duistere kanten. Te weten: de schepping van God als het licht en de Duivel als het duister. Het geloven in demonen en duistere magie groeide sinds de Reformatie exponentieel.²¹ Mede doordat er een verknipte wedstrijd ontstond tussen de gevestigde Katholieke en de nieuwe Protestantse kerk over wie de meeste heksen kon opsporen en ter doodbrengen. Wie in deze strijd zegevierde, beschermde het volk het beste tegen de krachten des Duivels.²²

In plaats van een positieve fascinatie met al het wonderlijke dat onze planeet te bieden had, werd de perceptie van het bovennatuurlijke onder het Europese volk vaak een negatieve, die angst en ontzag inboezemde. Deze gedachtegang, gestimuleerd door de Kerk, resulteerde in de heksenvervolgingen van de vroegmoderne tijd; ‘the early modern witch craze’,²³ waardoor tienduizenden slachtoffers de dood vonden. ‘Heidens bijgeloof’, in de woorden van de (Katholieke) Kerk, maar vaak ouder dan het Christendom zelf, paste niet binnen de christelijke, patriarchale doctrines en werd daarom bestempeld als afgoderij.²⁴ Tijdens deze periode publiceerde een onbekende auteur onder de pseudoniemen Andreas Cornelius, Johannes Vlietarp en Occo Scarlensis de fantastische kroniek ‘Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland’ in 1589.²⁵ Ook in Middeleeuws Friesland was de religieuze beleving gekleurd door het geloof in wonderen en dankzij Occo’s kroniek kon ’t Rode Klif uitgroeien tot een betooverd landschap.

Galileo Galilei kreeg huisarrest²⁶ en in Nederland geraakte dominee Balthasar Bekker uit het toevalligerwijs ook Friese Mitselwierum door zijn kritiek op de heksenvervolgingen zo goed als in de kerkelijke ban. Bekker was met zijn ‘Betooverde Weereld’ uit 1691 één van de belangrijkste pioniers in het onttoveren van

²⁰ Gary F. Jensen, *The Path of the Devil: Early Modern Witch Hunts* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 3.

²¹ Euan Cameron, *Enchanted Europe: Superstition, Reason, and Religion 1250-1750* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 168-69.

²² Peter T. Leeson en Jacob W. Russ, ‘Witch Trials’, *The Economic Journal* 128, nr. 613 (2018): 2066-2105, <https://doi.org/10.1111/eoj.12498>, 2094-95.

²³ Jensen, *The Path of the Devil: Early Modern Witch Hunts*, 4.

²⁴ Jensen, *The Path of the Devil: Early Modern Witch Hunts*, 3-4.

²⁵ Andreas Cornelius e.a., *Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland, beginnende na de schepping der weereld, met den jare 3070. En eindigende na de geboorte Christi, met den jare 1565.*, Tweede druk (Workum: By Dominicus Balk ..., 1753), 1-472.

²⁶ David Wootton, *Galileo: Watcher of the Skies* (New Haven, Verenigde Staten: Yale University Press, 2013), 19.

de samenleving in Nederland en West-Europa.²⁷ De wetenschappelijke ratio verdreef het bijgeloof, waardoor vrouwen die door de vroegmoderne tijdsgeest als onconventioneel werden beschouwd, in veel mindere mate de dood vonden.²⁸ Aan de vooravond van de Verlichting deed Bekker demonologie en geloof in duivelse praktijken af als lariekoek. Hij baseerde zich hierbij op een eigen interpretatie van de Bijbel en de Cartesiaanse filosofie van het dualisme.²⁹ Dit dualisme hield in dat de geest en het lichaam twee losse zaken zijn, waarvan de geest als immaterieel zou moeten worden beschouwd. Volgens Bekkers redenering kon de geest wel invloed uitoefenen op het lichaam waarin deze huisde, in tegenstelling tot geestelijke entiteiten van buitenaf. De Duivel, een aparte geest, kon daarom niet doordringen in een menselijk lichaam. Bekker maakte een duidelijk onderscheid tussen de bovennatuurlijke wereld en de belevingswereld van de mens. Dit resulteerde in een heftig debat tussen Bekker en zijn critici. Het ligt vast in wel driehonderd brieven en uiteenzettingen.³⁰

Het onttoveringsproces dat Balthasar Bekker en zijn tijdgenoten in gang zetten, redde vrouwen van de brandstapel dood en gaf wetenschappers de vrijheid de natuurlijke wereld te onderzoeken zonder van zaken als ketterij te worden beschuldigd. De ‘Verlichting’ en de daaropvolgende wetenschappelijke ‘revolutie’ maakte het leven in Europa veiliger, duurzamer en welvarender. De reden dat ik Europa specifiek noem, is omdat deze welvarendheid gebouwd is op een fundering van kolonialisme en exploitatie van zo’n beetje de rest van de wereld, wat deze noot onmisbaar maakt. De oprukkende wetenschap, rede en secularisme onttoverden de wereld, zowel als het Christelijke geloof. Je zou kunnen stellen dat Europese kolonisten en christelijke missionarissen tevens een factor speelden in het onttoveren van de wereld die zij koloniseerden. Dit, omdat zij hun Westerse onttoverde perceptie van de wereld opdrongen aan inheemse mensen die nog veel dieper met de natuur samenleefden.³¹ De Verlichting en wetenschappelijke revolutie zetten het onttoveren van de wereld in gang, al werd onttovering pas een in discours gebruikt begrip in het begin van de twintigste eeuw.³²

²⁷ Riccarda Suitner, ‘Balthasar Bekker’s Remorse’, in *The Dialogues of the Dead of the Early German Enlightenment* (Leiden: Brill, 2021), 187-222, https://doi.org/10.1163/9789004465039_010, 191.

²⁸ Leeuwenburgh, *De betoverde wereld van Balthasar Bekker*, 10.

²⁹ Suitner, ‘Balthasar Bekker’s Remorse’, 193.

³⁰ Suitner, ‘Balthasar Bekker’s Remorse’, 192.

³¹ Surabhi Singh, ‘Amitav Ghosh: The Nutmeg’s Curse: Parables for a Planet in Crisis: Penguin Random House India, 2021’, *Jindal Global Law Review* 13 (18 juni 2022), <https://doi.org/10.1007/s41020-022-00170-z>, 9.

³² Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 10.

1.2 ALS JE DE MUZIEK NIET HOORT

In haar boek 'Als je muziek niet hoort' analyseert filosofe Evelien van Beeck het begrip onttovering. Zij beschouwt het als een proces met wortels in de Verlichting en dat in stroomversnelling raakte aan de vooravond van de twintigste eeuw. Volgens haar gaven 'wij', - de 'moderne mens' - in deze periode de 'tover' uit handen.³³ Onze levenskwaliteit verbeterde drastisch, maar tijdens en door dat proces brachten wij God om het leven. 'God is dood!', aldus 'de dolle mens', het in 1882 door Nietzsche geïntroduceerde personage waarmee Van Beeck haar pleidooi over onttovering opent.³⁴ Filosoof Max Weber was de eerste die het begrip onttovering expliciet gebruikte om de invloed van de wetenschap op de belevingswereld van de mens te duiden. In het begin van de twintigste eeuw bestempelde hij in zijn voordracht 'Wetenschap als beroep' het lot van de moderne tijd als getekend door rationalisering, intellectualisering en bovenal door de 'onttovering van de wereld.'³⁵ Dit, omdat berekeningen en calculaties de toverstaf uit heilige handen sloegen.³⁶

Historicus Patrick Dassen analyseert het begrip onttovering binnen een moderniserend Europa, specifiek Duitsland, in zijn analyse over het leven van Max Weber en zijn uitlatingen over dit begrip. Waar Weber zoals gezegd begin twintigste eeuw onttovering onder de aandacht bracht, wordt dit sentiment al aan het einde van de achttiende eeuw gevoeld en onder de aandacht gebracht door Duitse schrijvers, poëten en filosofen uit de romantiek. In 1788 wijst Friedrich Schiller de kwantificerende wetenschap als schuldige aan voor een '*entgötterte Natur*'. Een andere Friedrich, tijdgenoot van Schiller met de achternaam Hölderlin, zegt eind achttiende eeuw dat 'der Himmel ist ausgestorben, entvölkert, und die Erde, die einst überfloss von schönem menschlichen Leben, ist fast wie ein Ameisenwelt - een 'mierenwereld' - geworden'.³⁷ In lijn met Weber zijn deze sentimenten niet erg optimistisch van aard. Friedrich Engels en Karl Marx schreven in hun befaamde Communistisch Manifest uit 1848 over de 'ontwijding van al het heilige', zoals Dassen dit idee vertaalt. Dassen schrijft dat volgens Weber de mensen hierdoor bewogen werden de wereld om hun heen en hun plaats hierin met 'nuchtere ogen' aan te zien.³⁸ De werkelijkheid achter de werkelijkheid verdween. Dit noemde Friedrich Nietzsche het wegvallen van de 'Hinterwelt', wat Weber omschreef als een metafysische wereld vol bovennatuurlijke wezens, demonen en

³³ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 6.

³⁴ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 5.

³⁵ H.H. Gerth en C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology* (New York: Oxford University Press, 1946), 135

³⁶ Gerth en Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, 7.

³⁷ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 193.

³⁸ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 193.

verborgen krachten.³⁹ De westerse mens stapte weg uit wat Weber de tovertuin ('Zaubergarten') noemt, die nog wel bleef bestaan in andere delen en stromingen in de wereld, zoals in het confucianisme.⁴⁰

Weber noemt twee hoofdfactoren die hebben bijgedragen aan de onttovering van de westerse wereld; religie en de wetenschap.⁴¹ Religie onttoverde volgens Weber de wereld doordat het een zekere mate van rationaliteit implementeerde in zingeving. Waar hij ook stelt dat de 'Hinterwelt' wegviel met het doodgaan van God, spreekt hij ook van een 'primitiever wereldbeeld' waarin er geen duidelijk onderscheid bestaat tussen de metafysische en de fysische wereld: 'die Einheitlichkeit des primitiven Weltbildes, in welchem alles konkrete Magie war'. Dit primitieve wereldbeeld dat Weber schetst is van grote toepassing op de casus van een betoverd landschap op 't Rode Klif. Weber zegt dat wie magisch handelt en denkt, nog niet gescheiden is van de bovennatuurlijke wezens en daarom direct met hen in verbinding staat. Een staat van belevenis die Weber in zijn 'Wetenschap als Beroep' godsdwang in plaats van godsdienst noemt. Hier geldt het 'monisme' van de magie, in tegenstelling tot religie, welke juist dualiteit bracht. Dassen schetst dat godsdienst een dualiteit had, omdat deze botste met wereldse zaken als politiek, kunst en seks. Kunst en seksualiteit zijn daarentegen juist inherent verbonden aan magische rituelen.⁴² Door de opkomst van religie in modern Europa werd de kloof tussen godsdienst en magie steeds groter. De westerse bril begon afgesteld te worden op 'illusieloosheid', om de wereld op een rationelere manier te bekijken 'so wie sie wirklich ist'.⁴³

Volgens Weber onttoverde de wetenschap de wereld doordat vertrouwen op empirische en mathematische berekeningen de vraag naar zingeving afwezen.⁴⁴ In zijn voordracht vergelijkt Weber de wetenschap met de kunst. Je zou een wetenschappelijke ontdekking als een kunstwerk kunnen zien. De wetenschappelijke ontdekking zal altijd overtroffen worden door nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen; dit is ook altijd de achterliggende drijfveer. De oude theorie is nog nuttig om te gebruiken ter vergelijking, maar geeft op den duur geen voldoening meer. Wanneer een kunstwerk echter eenmaal voldoening heeft bewerkstelligd, staat deze voldoening op zichzelf. Deze wordt niet meer overtroffen door een ander kunstwerk of nieuwe vorm van

³⁹ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 248.

⁴⁰ Carroll, Anthony J, 'Disenchantment, rationality and the modernity of Max Weber'. *Forum Philosophicum* 16, nr. 1 (2011): 122. <https://doi.org/10.5840/forumphil201116117>, 12.

⁴¹ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 195.

⁴² Dassen, *De onttovering van de wereld*, 195-96.

⁴³ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 201.

⁴⁴ Dassen, *De onttovering van de wereld*, 198-99.

kunst, omdat dit nieuwe kunstwerk weer een eigen mate van voldoening zal genereren.⁴⁵ Naar mijn interpretatie vergelijkt Weber de twee om te benadrukken dat niet alles wat de menselijke geest voedt, meetbaar is.

De grote vragen des levens zijn namelijk niet te beantwoorden met wetenschap. Natuurlijk zijn het reilen en zeilen van natuurlijke processen op aarde uit te leggen door de wetenschap. Een tsunami is het gevolg van een aardbeving op zee, niet van een vergeldende woede-uitbarsting van Poseidon. De vragen waar ik echter op doel zijn meer existentieel en te formuleren als ‘waarom ben ik hier?’ en ‘hoe ziet de relatie tussen mijn individuele belevingswereld en de wereld om mij heen eruit?’. Mijns inziens geven de antwoorden op deze vragen de zoekende mens een zekere berusting. De wetenschap zal nooit volwaardige antwoorden op de diepste zielsvragen kunnen geven. Zingeving kan daarentegen wel worden gevonden in de betoverende eigenschappen van de werkelijkheid. In het kunstwerk dus! Van Beeck pleit daarom voor een ‘herbetovering’. Een zienswijze waar ik mij achter schaar.⁴⁶

Ik lees haar interpretatie van het begrip ‘tover’ als de verwondering over de wereld om ons heen. Het klotsen van de golven op een stormachtige dag. Het opvliegen van een zwerm vogels tijdens een solitaire wandeling door het weidelandschap. Maar ook de overrompeling die de ervaring van het vinden van zielsverwantschap met zich meebrengt. Liefde, verwondering, extase, verdriet, berusting. Met de wereld om ons heen, maar net zo goed in onszelf. Allicht is dit alles het beste onder te brengen in de term ‘schoonheid’, een alledaagse vorm van tover die Van Beeck aandraagt.⁴⁷ Tover en schoonheid zijn universeel te verstaan, maar worden door iedereen anders beleefd, afhankelijk van perceptie en smaak, oppert filosoof Roger Scruton.⁴⁸ In deze zienswijze zou de voltallige werkelijkheid bestaan uit een collectie kunstwerken zoals Weber zich dat voorstelde; er is voor ieder wat wils als het individu actief de rol van curator zou vervullen.

Curators in overvloed vind ik bij hen die ik bevraag over hun ervaring met ‘t Rode Klif. In de antwoorden op een tijdens dit scriptieonderzoek gehouden survey onder drumcirkelparticipanten die hier op zondagen samenkomen vallen wanneer ik informeer naar de speciale status van ‘t Rode Klif woorden als ‘krachtige energie’, ‘magische krachtplek’, ‘dunne sluiers’ en ‘sterk oergevoel’. Mijn aanwezigheid bij een dergelijke cirkel, waarvan

⁴⁵ Gerth en Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, 6.

⁴⁶ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 56.

⁴⁷ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 30.

⁴⁸ Roger Scruton, *Beauty* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 4-5.

ik later in deze scriptie verslag zal doen, spreekt boekdelen. Eerst is het echter van belang dieper in te gaan op de historische significantie van de plek waar deze plaatsvinden.

2. 'T RODE KLIF

2.1 'T RODE KLIF ALS LIEU DE MÉMOIRE; DE SLAG BIJ WARNS

We hebben het over een grote zwerfkei waarop de tekst 'leaver dea as slaef' prijkt. De monumentale steen die in 1951 boven op 't Rode Klif werd geplaatst is in de tweede helft van de twintigste eeuw uitgegroeid tot één van de belangrijkste, zo niet dé belangrijkste lieu de mémoire wat betreft de Friese geschiedenis en identiteit. De speerpunten van deze identiteit zijn de bewierookte 'Friese Vrijheid' en de instandhouding van de Friese taal en cultuur. De Friese Vrijheid is een frequent terugkerend fenomeen binnen de Friese historiografie. Het is de aanduiding voor de periode die duurde van halverwege de dertiende eeuw tot het einde van de vijftiende, waarbinnen er geen buitenlands gezag over de Friezen lag. De Friezen kenden in deze tijd zelf echter ook geen centraal gezag of adellijke elite.⁴⁹ De macht was plaatselijk verdeeld over invloedrijke families en werd uitgeoefend door zogeheten hoofdelingen.⁵⁰ Waar de Friese vrijheidsdrang in de Middeleeuwen vooral van politieke aard was, transformeerde deze in de loop van de negentiende eeuw tot een karaktertrek die onderdeel werd van een Friese eigenheid, ingegeven door oprukkend Fries cultuurnationalisme, beargumenteert emeritus cultuurhistoricus Goffe Jensma.⁵¹

Dit achteraf verwerken, gebruiken en met contemporaine bril herwaarderen van middeleeuws erf- en gedachtegoed wordt ook wel 'medievalism' (Mittelalter-Rezeption) genoemd.⁵² Met medievalism wordt vooral het gebruik van middeleeuwse onderwerpen voor moderne doeleinden als films, romans, toneelstukken, maar ook gedachtegoed bedoeld. Een voorbeeld hiervan is de mediëvistische roman 'Redbad' van Friese auteur Willem Schoorstra, waarin de Middeleeuwse koning Redbad de grote held speelt die Frieslands vrijheid moet veiligstellen van het dreigende gevaar van de Hollanders en Saksen.⁵³ Ook maakte Roel Reiné in 2018 een film over dezelfde Friese koning.⁵⁴

Met de term Mittelalter-Rezeption wordt academisch onderzoek met betrekking tot dit proces aangeduid.⁵⁵ De manier waarop het Fries middeleeuws verleden wordt gebruikt op 't Roode Klif in het kader van

⁴⁹ 'De Friese vrijheid', geraadpleegd 21 oktober 2023, <http://www.11en30.nu/de-canon-vensters/de-friese-vrijheid>.

⁵⁰ Goffe (Goffe Theunis) Jensma, 'Friese vrijheid als innerlijke deugd', in *Exit Fryslân: plaats, taal en verbeelding in Friesland (1800-2022)*, 47-69 (Gorredijk: Noordboek, 2022), 47.

⁵¹ Jensma, 'Friese vrijheid als innerlijke deugd', 50-51.

⁵² Jensma, 'Friese vrijheid als innerlijke deugd', 51.

⁵³ Willem Schoorstra, *Rêdbâd: kronyk fan in kening* (Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2011).

⁵⁴ Historisch Nieuwsblad. 'Redbad als moderne knul', 12 juni 2018. <https://www.historischnieuwsblad.nl/film-redbad/>.

⁵⁵ Albrecht Classen, *Handbook of Medieval Studies Terms - Methods - Trends* (Berlin/Boston: De Gruyter, 2011), 850.

zinggeving en identiteit is dus een voorbeeld van medievalism, waar het schrijven van deze scriptie zich, onder andere, met Mittelalter-Rezeption bezighoudt. Geroutineerd mediëvist Leslie Workman geeft in 1987 een aantal treffende voorwaarden waaraan medievalism moet voldoen. Allereerst vanzelfsprekend het bestuderen van de middeleeuwen, vervolgens het toepassen van middeleeuwse concepten en gedachtenprocessen naar eigentijdse behoefte en als laatste de Middeleeuwen gebruiken als bron van inspiratie voor alle vormen van kunst en gedachtegoed die er zijn.⁵⁶ Er lijkt dus een zekere correlatie te bestaan tussen medievalism en de eigentijdse omgang met zinggeving en identiteit in Friesland. De eerdergenoemde Slag bij Warns verlengde de politieke status van de Friese Vrijheid van 1345 tot 1498, met ‘leaver dea as slaef’ als strijdleus. Naast Jensma, benadrukt ook Historicus Herman Pleij deze sterke vrijheidsdrang als eigentijdse Friese karaktertrek.⁵⁷

Eenieder die zich enigszins heeft verdiept in de geschiedenis van De Slag bij Warns, zou echter ook moeten weten dat de eigenlijke slag niet bij Warns, specifiek 't Rode Klif, maar voor de kust van Stavoren plaatsvond. De foutieve aanduiding van Warns als de plaats van de veldslag heeft zich echter wel in het collectief geheugen van Friesland gegrift.⁵⁸ De geografische mispeer werd begaan door historicus Waller Zeper. In een vroeg-twintigste-eeuws proefschrift over de Hollandse graaf die de expeditie tegen de Friezen in 1345 leidde, verplaatste hij de locatie van de veldslag van de Staverse kust (inmiddels IJsselmeerwater) naar 't Rode Klif. Ondanks dat de uitkomsten van dit proefschrift niet standhielden, namen gerenommeerde historici en vooraanstaande leden van de Friese Beweging de locatie wel over. Ironisch genoeg vond er anderhalve eeuw later in 1498 vlak bij 't Roode Klif, bij Laaxum, wél een slag tussen de Friezen en de Hollanders plaats, waarin een verlies voor de Friezen juist het einde van de Friese Vrijheid inluidde.⁵⁹

De roemruchte periode wordt dus herdacht vlak bij de plek waar er een einde aan kwam.⁶⁰ Doordat de waarheid hierover pas later gewaardeerd werd, ontwikkelde 't Rode Klif zich in de loop van de jaren 1940 tot dé gedenkplaats voor de Slag bij Warns en het overkoepelende Friese-Vrijheidssentiment, om dat tot op heden te blijven.⁶¹ Middeleeuws historicus Hans Mol spreekt met betrekking tot de eerste herdenkingen op 't Klif van een ‘valse start’,⁶² waar veel voor te zeggen valt. Tijdens de Duitse bezetting van Nederland riep in 1942 een aantal Duitsgezinde leden van de Friese Beweging voor het eerst op tot een herdenking van de in 1345 gesneuvelde

⁵⁶ Richard Utz en Tom Shippey, *Medievalism in the Modern World, Making the Middle Ages 1* (Turnhout: Brepols Publishers, 1998), 5.

⁵⁷ Herman Pleij over Friezen in de Middeleeuwen, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=1nACO3E9vcE>.

⁵⁸ Mol, ‘Tussen Staveren en Warns’, 230.

⁵⁹ Mol, ‘Tussen Staveren en Warns’, 236-38.

⁶⁰ ‘Hakken wat je hakken kan’, Mare Online, geraadpleegd 17 november 2023, <https://www.mareonline.nl/achtergrond/hakken-wat-je-hakken-kan/>.

⁶¹ Mol, ‘Tussen Staveren en Warns’, 236

⁶² Mol, ‘Tussen Staveren en Warns’, 239.

Friezen.⁶³ Deze eerste herdenking in september van dat jaar bracht zo'n vijftig man op de been, waarop veelal völkische fanatiekelingen op afkwamen, die de Hitlergroet brachten tijdens het zingen van het Friese volkslied.⁶⁴

Vanzelfsprekend viel dit bar slecht bij de Friezen die niks met de völkische retoriek van de nazi's te maken wilden hebben. Sinds 1947 wordt er jaarlijks een herdenking gehouden die zich meer toespitst op het behoud van de Friese taal en cultuur.⁶⁵ Onenigheden en spanning over de invulling van de herdenking houden echter nog altijd aan. De herdenking wordt geregeld voor het karretje van extreemrechts gespannen; opnieuw tot afschuw van progressievere Friezen.⁶⁶ De afgelopen twee jaren is getracht de herdenking voor iedereen aantrekkelijk en toegankelijk te maken, door de herdenking te combineren met Friese legendes, verhalen en ceremonies.⁶⁷ De tover erin brengen, zoals Van Beeck zou zeggen.

Waar er onzekerheid heerst over de legitieme plek van Frieslands beroemdste militaire overwinning, zijn er op 't Rode Klif dus wel degelijk sporen van strijd te vinden. Een sociaalpolitieke, waarbinnen de wapens nog altijd kletteren. Het Klif is een lieu de mémoire, waarvan de 'lieu' voor eenieder hetzelfde is, maar de invulling en significantie van het gedeelte 'mémoire' voor velen verschilt. Deze scriptie zal in het vervolg grotendeels wegblijven van dit sociaal-politieke slagveld, omdat de focus meer zal liggen op de rol van 't Rode Klif binnen het idee van een plausibele herbetovering van Friesland; specifiek de regio Gaasterland. Binnen de retoriek over 't Rode Klif als lieu de mémoire en de geschiedenis van de Slag bij Warns zijn de besproken politieke spanningen echter onmisbaar om te benoemen, als we van de hypothese uitgaan dat een mythogene en mediëvistische omgang met de Friese identiteit en geschiedenis verbonden zijn met de religieuze en/of spirituele beleving van sommige Friezen.

⁶³ Doeke Sijes, "'Hwa't libje wol, moat fjuchtsje!' De eerste herdenkingen van de Slag bij Warns", *De Vrije Fries* 101 (2021), 15.

⁶⁴ Mol, 'Tussen Staveren en Warns', 238-39.

⁶⁵ Mol, 'Tussen Staveren en Warns', 238-39.

⁶⁶ 'Zo veranderde de herdenking van de Slag bij Warns langzaam maar zeker van karakter - Omrop Fryslân', geraadpleegd 3 november 2023, <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1224931/zo-veranderde-de-herdenking-van-de-slag-bij-warns-langzaam-maar-zeker-van-karakter>.

⁶⁷ 'Zo veranderde de herdenking van de Slag bij Warns langzaam maar zeker van karakter - Omrop Fryslân'.

2.2 DRAKEN & VULKANEN

‘Ik neem altijd iets voor de draak mee.’ Zonder die zin had deze scriptie niet bestaan. Op een lentemiddag in 2023 was ik op 't Roode Klif om een frisse lenteduik te wagen. Toen ik uit het water kwam en over de dijk terugliep, kwam ik een vrouw tegen met wie ik in gesprek raakte. Wij spraken over de bijzondere status van 't Klif, naar aanleiding van een gesprek met mijn moeder over de spirituele ervaringen die zij soms heeft als zij hier bij de ondergaande zon een duik neemt. De vrouw vertelde mij dat zij elke zondag met een groep gelijkgestemden bij elkaar komt op 't Roode Klif om een drumcirkel te houden. Ze vertelt dat ze dan altijd *‘iets voor de draak meeneemt’*. Toen ik de volgende dag terugkwam voor weer een duik zag ik een rij rozen uitgesteld in de branding staan. Ook was er op een steen een provisorisch altaar gebouwd, dat leek op een uitstalling van giften. *‘Dit moet voor de draak zijn’*, was het eerste wat ik dacht. Een brandende nieuwsgierigheid maakte zich van mij meester. Hieronder heb ik van dit tafereel zelfgemaakte foto's bijgevoegd.

Figuur 1: eigengemaakte foto's op 't Rode Klif

Tussen het doorgaans vlakke Friese weidelandschap vormt het heuvelachtige Gaasterland (gaast = hooggelegen zandgrond⁶⁸) een bijzondere uitzondering. De hoge zandgronden, stuwwallen en keileemwanden zijn een product van de grootste landschapsarchitect van de regio: het landijs, aldus geoloog Gerard Gonggrijp in 1985.⁶⁹ 't Rode Klif is opgemaakt uit rode schollen keileemzand die waarschijnlijk zijn ontstaan tijdens een vroegere vergletsjering van Scandinavië. Vervolgens vond dit rode zand als het ware surfend op het landijs, een weg naar Gaasterland. In de geologie is dit de dominante mening betreffende het ontstaan van 't Rode Klif en daarmee ook betreffende de etymologie van de naam.⁷⁰

Er is echter nog iets dat de Gaasterlandse gemoederen al sinds de middeleeuwen bezighoudt: 'draak of vulkaan?'. De vroegmiddeleeuwse Europeaan zou namelijk niet enkel in IJsland of Italië rekening hebben moeten houden met het potentiële gevaar van naderende lavarivieren, maar kon net zo goed te maken hebben gehad met vurig gesteente dat de lucht in werd gespoten aan de kust van de woeste Zuiderzee; de zilte voorganger van het IJsselmeer. Een fantastische kroniek genaamd 'Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland' van een tot nu toe onbekende auteur oppert dit aan het einde van de Middeleeuwen. Gepubliceerd onder het pseudoniem Occo Scarlensis in 1589, al is de tijd van schrijven aangeduid als +- 915. Hierin verhaalt de auteur dat:

*'in Midzomer in 't voorz. jaar van vier, ontsprong op 't zuidwest van den berg, die men het Rode Clif noemt, omtrent tien treden daarvan, een vuurige vlamme, drie dagen duurende, uit der aarden, en den vierden dag daarna kwam daar eenen groten draak uitvliegen, zie zig zeer hoog in de lugt verhief, tot een verschrikkinge van velen; en nadat hij omtrent een half uur zig zo hoog in de lugt vertoont hadde, is hij weder nedergedaalt, vliegende in der aarde, daar hij uitgekomen was, en is daar nooit weder gezien'.*⁷¹

De draak keert honderdeenendertig jaar later terug. De auteur schrijft:

*'Onder dezes regeringe te weten anno 135, is bij den Berg van 't Rode Clif, den vuurigen put opgebroken, en brande zeer vreesselijk agt dagen lang, zodat het een grote verschrikkinge by yder een maakte, namentlyk by den genen, die daar naast om gelegen waren.'*⁷² *Negenennegentig jaar later is het weer raak. 'In Anno 230 onder de Regeringe van Titus, is voor de derdemaal de vuurige put by den Berg*

⁶⁸ 'Gaast - 2 definities - Encyclo', geraadpleegd 5 oktober 2023, <https://www.encyclo.nl/begrip/gaast>.

⁶⁹ Gerard Gonggrijp, 'Gaasterland, een verrassend geologisch landschap', *Noorderbreedte* 9, nr. 4 (1985), 4.

⁷⁰ Gonggrijp, 'Gaasterland, een verrassend geologisch landschap', 5.

⁷¹ Cornelius e.a., *Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland*, 6.

⁷² Cornelius e.a., *Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland*, 11.

van 't rode klif (dog agtien treden westelijker) weder opgengeborsten, en vlamde elf dagen zeer vreeselijk hoog. Ondertusschen moest men door het gebod en bevel van Tito den afgodt Stavo drie dagen brandofferingen doen om wetenschap en raad van dien te vragen, want het gehele omliggende land hier door zeer bevreest en ontsteken was. Na welke offeringe hij haar geboden heeft drie kruiken zout waters uit de Noordzee te halen, en dat door een gewapent Ridder te laten inwerpen; want de inwendige brand door geen ander ding, dan door sulks, uitgebluscht zoude worden.⁷³

Ingegeven door mijn eigen Gaasterlandse opvoeding, had ik al wel eens gehoord van een draak op 't Rode Klif, dus één en één was gauw twee. Op het informatiebordje dat naast de leaver-dea-as-slaefzwerfkei staat, wordt de mythe over de draak genoemd, wat indiceert dat het hier niet gaat over een voetnoot in een oude kroniek, maar over een verhaal dat 'public history' geworden is, diepgeworteld in het collectieve geheugen met betrekking tot 't Rode Klif.⁷⁴

Ondanks het fantastische karakter van Occo's geschiedenis, was het verhaal van de draak van 't Rode Klif gevestigd en zijn de twee 548 jaar na publicatie nog steeds onlosmakelijk verbonden. Dit is zo gegroeid omdat de kroniek wel degelijk als waarachtige geschiedschrijving werd beschouwd door veel vroegmoderne Friese historici. Johannes Hilarides gebruikte bijvoorbeeld in zijn 'It aade Friese terp' veel van Occo's vertalingen als grondslag voor een geschiedenis van zijn hand. De afbeelding aan de rechterkant is afkomstig uit een Latijnse kroniek uit 1620 van apocriefschrijver en historicus Martinus Hamconius, een paar decennia na de publicatie van Cornelius.⁷⁵ De prent illustreert op prachtige wijze hoe er een draak oprijst uit het 'Cliffus Ruber' dat in brand staat.

Figuur 2: de draak die oprijst uit 't Rode Klif, afbeelding afkomstig uit de kroniek van Hamconius

⁷³ Cornelius e.a., *Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland*, 15.

⁷⁴ 'About the Field', *National Council on Public History* (blog), geraadpleegd 2 januari 2024, <https://ncph.org/what-is-public-history/about-the-field/>.

⁷⁵ Martinus Hamconius, Jan Lamrinck, en Jan Janssen Starter, *Martini Hamconii Frisia seu de viris rebvsqve Frisiae illvstribvs libri dvo. : Opus ab authore recognitum, auctum, & imaginibus regum, potestatum, ac principum exornatum. ; Adiecti svnt pontifices Frisorvm (Franekaræ; excudebat Ioannes Lamrinck ... et Ioannis Starteri ..., 1620)*, 13.

Een dergelijke vervloeiing van geschiedschrijving en folklore heeft bijgedragen aan een mystieke behandeling van de Friese middeleeuwen, die zich blijvend in het collectieve geheugen van Friesland nestelde. Dit maakte het draagvlak voor werken als die van Occo, maar bijvoorbeeld ook het beroemde Oera-Linda boek mogelijk.⁷⁶ In de culturele heropleving, lees heruitvinding, van de Friese taal en cultuur die in de negentiende eeuw op gang kwam, verwierf het verhaal van de Draak van 't Roode Klif opnieuw een plek in het Fries collectief geheugen. Deze hernieuwde belangstelling kan worden uitgelegd als Fries cultuurnationalisme, dat volgens Goffe Jensma de afgelopen twee eeuwen een steeds meer procesmatig karakter kreeg. Onder de intellectuele Friese elite ontstond een drang om de Friese cultuur meer coherent te maken, met de focus op taal, geschiedenis en identiteit. De Friese Beweging nam hier, aanvankelijk onder leiding van de gestudeerde Friese bourgeoisie een leidende rol in.⁷⁷

Het middeleeuwse Friese verleden werd actief aan een contemporaine Friese identiteit gelinkt, om zo continuïteit te bewerkstelligen. Een artikel van Leeuwarder apotheker en geoloog Josephus Bruinsma uit 1863, dat een analyse van Occo's kroniek en hierop geïnspireerde werken bevat als die van de eerdergenoemde Van Leeuwen en Hamconius, is een voorbeeld van deze nieuwe tendens binnen de academische wereld.⁷⁸ Deze mediëvistische heruitvinding is ook terug te lezen in Fries literair werk. Op de leeftijd van nog maar achttien jaar bracht schrijver en poëet Theun de Vries in 1925 zijn 'Friesche Sagen' uit. In de eerste hiervan, 'Roodeklif en Kreil', wordt de draak van 't Roode Klif nieuw literair leven ingeblazen. De afbeelding van de draak hiernaast is afkomstig uit deze publicatie. Een zoekopdracht via Google met de woorden 'draak Roode Klif' leidt naar de Wikipedia-pagina van dit verhaal, niet naar die van Occo.⁷⁹ Waar het verhaal door de negentiende eeuw heen nieuwe bekendheid verwierf, zoals in het werk van Bruinsma, vond het in verhalende vorm in de sagen van de Vries opnieuw een plek. Roodeklif en Kreil volgt voornamelijk de lijn van Occo's vertelling, maar dan poëtischer en legendarischer opgeschreven:

Figuur 3: de draak rijst op uit 't Rode Klif, afbeelding afkomstig uit de sagen van de

De draak van het Roodeklif

⁷⁶ Herman Pleij over Friezen in de Middeleeuwen.

⁷⁷ Jensma, 'Friese vrijheid als innerlijke deugd', 50.

⁷⁸ Josephus Joannes Bruinsma, 'Het Roode Klif', NVFA 11 (1863), 1-24.

⁷⁹ 'Roodeklif en Kreil (sage)', in *Wikipedia*, geraadpleegd op 15 april 2024, [https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Roodeklif_en_Kreil_\(sage\)&oldid=67377950](https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Roodeklif_en_Kreil_(sage)&oldid=67377950).

*‘In het jaar 4 zagen velen, hoe op zijn zandhelling de grond sidderde en openberstte, en een vuurzuil opsloeg tegen de lucht, die de wolken purperde, en de boomen en struiken in den omtrek schroeide àl brandender en zengender groeide zij uit, door drie dagen heen, tot op de vierde dag een onzetbare draak opschoot in de vlamme werveling van het vuur, boven de flakkerende laaitongen uitsteeg en een half uur boven de roodrokende brandkuil hing. Daarop echter verzonk hij weer in de vuurbron, met de vlammezuil, waarna de grond zich sloot, en de zeewind de verstikkende lucht wegwoei in ijle slingeren’.*⁸⁰

Hoe dit ook zij, met de onttovering van de samenleving raakte het mythische minder verweven met het wetenschappelijke.⁸¹ Dit proces had ook zijn weerslag op de receptie van Occo’s kroniek. Waar de bovennatuurlijke aspecten van zijn geschriften tijdens de Verlichting grotendeels overboord geworpen werden, werd er in deze periode wél wetenschappelijk onderzoek verricht met als doel grondslag te verlenen aan de vuuruitbarstingen. Dit blijkt uit de achttiende-eeuwse aantekeningen van historicus Jacob van Leeuwen met betrekking tot vulkanisme op ’t Rode Klif:

*‘Doch alle de wonderen daarbij vermeld, als van bloedregens, het werpen van kinderen in den vurige put, ter bevrediging van den afgod Stavo, met en zonder het bestuur des duivels, kunnen wij op geen en goeden grond den waarheidlievende lezer aanbevelen. Echter willen deskundigen, na ontdekking en onderzoek van eene soort van lava, in den grond (van het Roode Klif) aanwezig, het denkbeeld niet verwerpen, dat het Klif een vulkaan van minderen rang is geweest, of ten minste daarvan eigenschappen heeft gehad’.*⁸²

Al in de negentiende eeuw werd deze gedachtegang op wetenschappelijke grond verworpen door geologisch onderzoek van Leeuwarder apotheker, scheikundige en botanist Jospheus Bruinsma.⁸³ Het oplaaiende vuur an sich doet hij echter niet meteen af als onmogelijk. In zijn onderzoek probeert hij hier een andere verklaring voor te zoeken, namelijk in putgravingen. Hierbij zou door een scheikundige reactie vuur vrij kunnen zijn gekomen.⁸⁴ Het onderzoek van Gonggrijp uit 1985 noemt Bruinsma’s ontkrachting uit 1863 als het punt waarop een vulkanische geschiedenis voor eens en altijd uitgesloten werd en noemt als enige overblijvende geologische

⁸⁰ Theun (Theunis Uilke) de Vries, *Friesche sagen* (Amsterdam: Scheltens & Giltay, 1925), 2.

⁸¹ ‘Toen Balthasar Bekker de Wereld Onttoverde’, de lage landen, geraadpleegd 1 november 2023, <https://www.de-lage-landen.com/article/hoe-balthasar-bekker-de-wereld-onttoverde>.

⁸² Bruinsma, ‘Het Roode Klif’, 15.

⁸³ Bruinsma, ‘Het Roode Klif’, 14.

⁸⁴ Bruinsma, ‘Het Roode Klif’, 14.

verklaring voor de naam van 't Klif de rode kleur van het zand waaruit de bodem bestaat. Wel zegt hij dat vulkanische activiteit op het klif een 'hardnekkig gerucht' was dat in Gaasterland de ronde deed.⁸⁵ Dat dit gerucht in het huidige decennium nog steeds rondzoemt, blijkt uit verdere gesprekken met de vrouw die mij voor het eerst over de drumcirkels op 't Roode Klif vertelde.

Zij vertelt over Griend, een zandplaat in de Waddenzee, twaalf kilometer ten zuiden van Terschelling. Net ten zuiden van Griend lag de Zuidwalvulkaan, de enige Nederlandse vulkaan waar geologisch bewijs voor is, ontdekt in 1970 tijdens Franse olieboringen. Zo'n 152 miljoen jaar oud en weggezonken in een diepe slaap.⁸⁶ Net als nabij Grynt, zijn er op andere plekken in de Zuiderzee ook vulkanen geweest, vertelt zij. Al snel vind ik haar gelijk. In 2020 werd er nog een slapende vulkaan ontdekt in de Noordzee, genaamd Mulciber.⁸⁷ Volgens haar moeten er nog meer zijn, zo ook onder 't Roode Klif; naar alle waarschijnlijk zijn de uitbarstingen uit het jaar 4 n. Chr. veroorzaakt door vulkanische activiteit. Als ik haar in een gesprek de bevindingen van Bruinsma voorleg, concludeert zij dat putgravingen net na de eeuwwisseling niet reëel zijn:

'Ik kies sels altiid foar de meast magyske ferklearing. Bewust, want dat fyn ik moaier, dat makket it libben moaier. Ik kies d'r foar om te leauwen yn natuerwezens. Yn draken en elven en wat ik mar wat. Want ek al is net sa, it makket it libben moaier at je leauwe dat se d'r wol binne'.

⁸⁵ Gonggrijp, 'Gaasterland, een verrassend geologisch waardevol landschap', 4.

⁸⁶ 'Een vulkaan in de Waddenzee.', geraadpleegd 2 november 2023,

<https://www.nazatendevries.nl/Artikelen%20en%20Columns/Vulkaan%20in%20de%20Waddenzee/Een%20vulkaan%20in%20de%20Waddenzee.html>.

⁸⁷ Geert-Jan Vis, 'Nieuwe vulkaan ontdekt in Nederlandse ondergrond', *Wetenschap.nu* (blog) (9 mei 2020), <https://wetenschap.nu/nieuwe-vulkaan-ontdekt-in-nederlandse-ondergrond/>.

3. SPIRITUALITEIT OP 'T RODE KLIF

3.1 DE TOVER TERUGBRENGEN

De vrouw waarmee het vorige hoofdstuk eindigt maakt zelf actief de keuze om in mythische wezens te geloven en zo de tover in te brengen in het leven. De magische manier waarop zij de wereld behandelt doet denken aan het idee van een tweede naïviteit, geïntroduceerd door Paul Ricoeur in 1960 en aangegrepen door Van Beeck als leidraad voor aspirant herbetoveraars. Om de herbetovering van het individu, het subject, met de wonderlijke wereld om zich heen, het object, te kunnen bewerkstelligen, oppert Van Beeck voor een tweede naïviteit. Ook te lezen als een oproep aan het innerlijke kind, dat doorgaans verloren gaat in het proces van opgroeien en volwassen worden. De eerste naïviteit is namelijk de kinderlijke verwondering. Volgens van Beeck bezitten we als kinderen nog de capaciteit om 'tover' te onderscheiden en te ervaren. De verhalen die wij als kinderen voor het slapengaan te horen kregen over prinsessen en struikrovers gaven onze dromen hun tonaliteit. Volwassenen laten de harmonieën doorgaans verstommen. 'Doe niet zo kinderachtig' is een bekende sneer bij een volwassen treffen met speelsheid; de aangesproken persoon verzoekend zich serieuzer, rationeler en volwassener te gedragen en zo het innerlijk kind de mond snoerend. Allerm minst wil ik met deze benadering van naïviteit hen die ik bevraag over geloof in het magische infantiliseren. Ik gebruik deze zienswijze enkel vanuit een positieve bewondering naar hen die de kapitalistische en soms harde wereld waarin wij als volwassenen leven zo weinig mogelijk invloed laten hebben op hun perceptie van de natuurlijke wereld waarin wij ons als mensen begeven.

'Als je de muziek niet hoort', de titel van Beecks essay, sluit prachtig aan op Paul Ricoeurs interpretatie van moderniteit, waaruit zijn idee van een tweede naïviteit ontstond. De Franse filosoof analyseert de interpretatie van moderniteit vanuit de hermeneutiek, maar maakt deze breder. Volgens hem wordt moderniteit gekarakteriseerd door twee fundamentele houdingen richting teksten, onszelf, anderen en de wereld om ons heen. De eerste van deze is de 'bereidwilligheid om te luisteren' en de tweede is de 'bereidwilligheid om verdacht te maken'. Ricoeur beargumenteert dat interpretatie in de moderne wereld doordrenkt is van een haast obsessieve verdachtmaking en in twijfeltrekking. Hij raadt deze niet volledig af, maar benadrukt wel dat het van belang is deze aan te vullen met een luisterende, open houding. De bereidwilligheid om te luisteren vanuit naïviteit.⁸⁸

⁸⁸ Áron Buzási, 'Paul Ricoeur and the Idea of Second Naivety: Origins, Analogues, Applications', *Études Ricoeuriennes / Ricoeur Studies* 13, nr. 2 (2022): 39-58, <https://doi.org/10.5195/errs.2022.606>. 39-40.

Luisteren vanuit naïviteit zodat de muziek te horen is. Waar Ricoeur zijn naïeve blik vooral loslaat op de hermeneutiek en het interpreteren van de Bijbel,⁸⁹ gebruikt Van Beeck het concept meer op een manier waarop deze benadrukt dat om herbetovering mogelijk te maken, het individu de wereld zou moeten ervaren met een kindse, poëtische en bovenal open blik.⁹⁰ Op zoek naar de waarheid à la Heidegger, die zei dat poëzie dicht bij de waarheid ligt dan wetenschap.⁹¹ ‘Truth is not a feature of correct propositions that are asserted of an ‘object’ by a human ‘subject’ and then are ‘valid’ somewhere, in what sphere we know not; rather, truth is disclosure of beings through which an openness essentially unfolds’.⁹²

Op Heidegger voortbordurend, focust Van Beeck ook vooral op de dynamiek tussen het object en het subject. Met in Van Beecks casus het object als de werkelijkheid en het subject als de ontvankelijke mens. Het subject is vervreemd geraakt van het object; er is een zekere afstand ontstaan, zo gebruikt Van Beeck Heideggers definitie van vervreemding om onze huidige maatschappij te duiden.⁹³ De vraag is nu of dat de schuld is van het object of het subject. In de tijd van digitalisering, een significante rol spelend in de vervreemding en onttovering van het subject, is vingerwijzen naar het object zeker niet onlogisch.⁹⁴ De constante afleiding van sociale media, bliepende berichtjes en simpelweg het constante ‘aan-staan’, hebben ons verder van de natuurlijke wereld en elkaar verwijderd dan ooit.⁹⁵ De mens begint de wezenlijke wereld steeds meer in te ruilen voor de digitale en raakt hier zelfs collectief verslaafd aan.⁹⁶ Raken we verwijderd van de werkelijkheid, of is deze razendsnelle digitale wereld de werkelijkheid geworden? ‘Het is te makkelijk om de tijdsgeest verantwoordelijk te stellen voor het onvermogen je te laten betoveren’, stelt Van Beeck.⁹⁷ Want, dan zou het object zijn capaciteit tot betovering verloren zijn:

‘Onttovering is in die opvatting een soort castratie van het object. De werkelijkheid is beroofd van zijn macht om mensen te bereiken. Het maakt daarbij niet wezenlijk uit of het van die macht beroofd werd

⁸⁹ Buzási, ‘Paul Ricoeur and the Idea of Second Naivety: Origins, Analogues, Applications’, 41.

⁹⁰ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 53-56.

⁹¹ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 59.

⁹² Martin Heidegger en William H. McNeill, *Pathmarks* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 146.

⁹³ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 40-41.

⁹⁴ Sheri Bauman en Ian Rivers, *Mental Health in the Digital Age* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015), 115-16.

⁹⁵ Hiroko Oe, Yasuyuki Yamaoka, en Max Weeks, ‘Technobiophilia: Nature and human interactions in the digital age’, *Cogent Arts & Humanities* 9, nr. 1 (2022), <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2068823>, 6-7.

⁹⁶ Jay Friedenberg, *The Future of the Self: An Interdisciplinary Approach to Personhood and Identity in the Digital Age* (Oakland, California: University of California Press, 2020),

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=2637738>, 226-27.

⁹⁷ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 40.

*omdat een tijdsgeest het object met het mes te lijf gegaan is en het voor iedereen ontmand heeft, of omdat individuele mensen niet langer ontvankelijk zijn voor de toverkracht van de werkelijkheid’.*⁹⁸

Met deze passage geeft van Beeck een klinkend antwoord op mijn eerdere vraag of de werkelijkheid veranderd is of dat wij, het subject, verwijderd zijn van de werkelijkheid. Volgens Van Beeck is het tweede waar en is het aan het subject om de bereidwilligheid om te luisteren waarvan Ricoeur sprak, wederom eigen te maken.⁹⁹ De drumcirkelparticipanten kiezen er actief voor om subjecten te zijn die openstaan voor betovering. Zij zijn bereidwillig om te luisteren naar het bestaan van elven, draken en andere natuurwezens, die zij verwelkomen als een verrijking op de alledaagse sleur

3.2 DE TERUGKEER VAN MAGIE

Als je nu de grootste boekhandel in Groningen binnenloopt, zie je een complete stand gewijd aan magie. Volgens heks en schrijfster Susan Smit moest je twee decennia terug nog het nodige speurwerk verrichten om boeken over magie te vinden in de populaire secties.¹⁰⁰ Het geloof in magie en het werken hiermee wint terrein, evalueert zij twintig jaar na haar eerste publicatie over dit onderwerp in haar tweede boek als ervaringsdeskundige heks.¹⁰¹ Smit spreekt geregeld van het fenomeen ‘brandstapelangst’. Hiermee wijst zij op een diep gevoel van wantrouwen in vrouwen om zich uit te spreken, plus een zekere weerstand om al het sluimerend vuur in hen volledig te laten ontbranden. Volgens Smit speelt de eeuwenlange onderdrukking en vervolging van vrouwen als heks hierin een grote rol.¹⁰² Zouden de boekenplanken vol met heksenboeken betekenen dat er zich een groeiend besef ontwikkelt dat een dergelijke angst eindelijk niet meer reëel is?

Bekkers uitspraken over de mens, die niet in verbinding kan staan met de magische wereld, beginnen achterhaald te raken. De onttovering en rationalisering van de maatschappij heeft de maatschappelijke bril enkel eeuwenlang afgesteld op een sterkte waarmee het magische moeilijk te zien was. Maar hoogtijdagen lijken aan te breken voor de opticiens en brillendragers. Door de ontkerkelijking van Nederland is het individu steeds meer op zichzelf aangewezen in het beantwoorden van de grote levensvragen. Dit levert nieuwe verhoudingen op en

⁹⁸ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 40.

⁹⁹ Van Beeck, *Als je de muziek niet hoort*, 40.

¹⁰⁰ Susan Smit, *Heks* (Amsterdam: Lebowski, 2001), inleiding.

¹⁰¹ Susan Smit, *De Wijsheid van de Heks* (Amsterdam: Lebowski, 2021), inleiding.

¹⁰² Susan Smit, ‘Susan Smit over diepe sporen van wantrouwen’, *Happinez* (blog), geraadpleegd 2 januari 2021, <https://www.happinez.nl/groei/brandstapelangst-wantrouwen/>.

ruimte voor spiritualiteit om te kunnen groeien.¹⁰³ Een zekere existentiële onzekerheid die volgens de Franse historicus en filosoof Marcel Gauchet karakteristiek voor de moderne wereld is geworden.¹⁰⁴ Religie verandert en er is een groeiende tendens in het aanbidden van de wereld om ons heen, in plaats van een Godheid die deze heeft gecreëerd. Zoals Van Beeck zou zeggen, het vermogen van de werkelijkheid om te betoveren ligt exponentieel meer bij de mate van ontvankelijkheid van het subject. Op 't Rode Klif is een vorm van religieuze uiting te onderscheiden die zich focust op landschap en de natuur.

De groei van mensen die zich identificeren als spiritueel, gaat ook gepaard met een groei in het aantal aanhangers van natuurreligie. Vaak 'Oude Religies', genoemd, zoals hekserij, welke in de kern ouder dan de 'grote Religies' zijn.¹⁰⁵ In de eenentwintigste eeuw krijgt ecologische religie steeds nadrukkelijker een voet tussen de deur. Zo zijn er 'eco-witches' die door 'communal spellcasting' de neuzen wat betreft klimaatverandering de goede richting in trachten te krijgen.¹⁰⁶ Spiritualiteit en 'environmentalism' zijn vaak verbonden met elkaar, beargumenteert de religiewetenschapper Bron Taylor in zijn publicatie over het fenomeen 'donkergroene religie'. De distictie tussen spiritualiteit en religie in terminologie wordt volgens hem steeds belangrijker. Waar religie doorgaans wordt gebruikt om te refereren aan georganiseerde en institutionele geloofsovertuigingen en het praktiseren hiervan, draait spiritualiteit meer om de morele waarden en meest diepgaande religieuze ervaringen van een zeker individu. Spiritualiteit focust vaak op persoonlijke groei en het beter leren te begrijpen van een ieders plaats in de kosmos, als aardbewoners. Waar de kern van de grote religies transcendentie van deze wereld naar een andere omvat, zijn spiritueel georiënteerden meer bezig met hun plaats vinden in déze wereld, al bestaan hierbinnen natuurlijk ook ideeën over een hiernamaals. Desondanks wordt er niet gewacht op verlossing van bovenaf, maar wordt aanspraak gemaakt op de innerlijke belevingswereld om zo de kosmos beter te leren begrijpen.¹⁰⁷

'Dark Green Religion' is mede ontstaan uit het groeiende besef dat het de verkeerde kant uitgaat met het klimaat op onze thuisplaneet, dat in de jaren 60' vorm kreeg door onder andere publicaties als het alarm slaande 'Silent Spring' van biologe Rachel Carson. Waar natuurreligie lang iets pre-christelijks of 'heidens'

¹⁰³ Welzijn en Sport Ministerie van Volksgezondheid, 'Ontkerkelijkheid leidt tot nieuwe verhoudingen in de samenleving - Nieuwsbericht - Sociaal en Cultureel Planbureau', nieuwsbericht (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 24 maart 2022), <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2022/03/24/ontkerkelijkheid-leidt-tot-nieuwe-verhoudingen-in-de-samenleving>.

¹⁰⁴ Sjoerd Griffioen, 'Onttovering, moderniteit en christelijk verleden (Discordia)', *Groniek* 201 (2016), 420.

¹⁰⁵ 'Hekserij', Susan Smit, geraadpleegd 29 januari 2024, <https://www.susansmit.nl/hekserij.html>.

¹⁰⁶ Justine Norton-Kertson, 'Climate Witchcraft and the Magic of Direct Action', *Atmos* (blog), geraadpleegd 30 oktober 2023, <https://atmos.earth/climate-witchcraft-and-the-magic-of-direct-action/>.

¹⁰⁷ Bron Raymond Taylor, *Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future* (Berkeley, Berkeley: University of California Press, 2010), 3.

was, heeft deze vorm van zingeving zich sindsdien opnieuw uitgevonden. Taylors definitie van donkergroen is te lezen als hypergroen. Het betreft natuurreligie die diep ecologisch, biocentrisch en ecocentrisch is.¹⁰⁸ Het is een vorm van religie waarin het heilige wordt gezocht in de natuur.

De Friese omgang met natuurreligie vertoont veel overeenkomsten met donkergroene religie. Donkergroene religie voelt wel als een te overkoepelend idee, om wat er in Gaasterland gebeurt specifiek te definiëren. Een spirituele stroming die dit naar mijn visie wel doet, is die van het Keltisch sjamanisme. Keltisch sjamanisme is tevens op de natuur gebaseerd, legt nadruk op de cyclus van de seizoenen, haalt inspiratie uit planten en dieren en incorporeert natuurlijke eigenschappen uit het landschap in rituelen, meditaties, ceremonies en dus drumcirkels.¹⁰⁹ Keltisch sjamanisme kenmerkt zich door een religieuze omgang met de natuur, die wordt uitgedrukt met poëtische omschrijvingen van deze. Door deze prozaïsche benadering van de natuurlijke wereld, beschouwden de Kelten de ‘werken der aarde’ als bezitters van bovennatuurlijke krachten en de thuisbasis van goddelijke wezens andere werelden. In oude Ierse mythologie viel dit onder de noemer de ‘Otherworld’. Verhalen over Goden en rituelen werden oraal doorgegeven, bij een gebrek aan schrift.¹¹⁰ Te vergelijken met hoe dit bij de Oude Vikingen, maar ook speciaal voor de casus in deze scriptie, de Friezen, de situatie was.¹¹¹

¹⁰⁸ Taylor, *Dark Green Religion*, 13.

¹⁰⁹ Rhonda McCrimmon en Heatherash Amara, *The Cauldron and the Drum A Journey into Celtic Shamanism* (Newburyport: Hierophant Publishing, 2024), 2-3.

¹¹⁰ John Sharkey, *Celtic Mysteries: The Ancient Religion* (London: Thames and Hudson, 1975), 6.

¹¹¹ Rolf H. Bremmer, *Hir is eskriven: lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004), 13-19.

4. MYTHOGEEN FRYSLÂN

4.1 EEN GAASTERLANDSE DRUMCIRKEL

'In Europe, it was only with the arrival of the Roman Empire and Christianity that the magic of stones, lakes, and winds was silenced and the art of following your inner authority was forgotten, all replaced by a distant god in the sky and a handful of cloaked men who claimed to be his only true spokesmen'.¹¹²

Op 't Roode Klif, Gaasterland, klinkt de magie van de stenen, het (IJssel)meer en de wind luid. De regio in het zuidwesten van de provincie Friesland heeft een flinke mate van herbetovering ondergaan, waar het voelt alsof dat 'her' misschien wel weggelaten kan worden. Op een zondagochtend aan het begin van de zomer van 2023 word ik uitgenodigd om een drumcirkel op 't Rode Klif bij te wonen. Bij aankomst word ik hartelijk ontvangen door een twintigtal mensen van voornamelijk middelbare leeftijd. Het overgrote deel van hen is Fries, maar vanuit heel Nederland zijn er deze dag mensen naar het strand gekomen. Ik word met open armen ontvangen en krijg meteen een eigen drum in bruikleen. Voordat de drumcirkel begint, zal iedereen energie gereinigd worden. Dit gebeurt door middel van een substantie genaamd 'schmutz', die in de fik wordt gezet en rook produceert zoals wierrook dat zou doen. De ceremonieleidster gaat één voor één bij ons langs met de schmutzrook om onze energie te reinigen. Als iedereen is geweest wordt ons geïnstrueerd elkaars handen vast te houden en verbondenheid met elkaar op te zoeken.

De drumcirkel wordt gehouden in het Fries en is nadrukkelijk gericht op het specifieke landschap van Gaasterland. Het drummen begint geleidelijk, zonder duidelijk begin. Ongeveer een halfuur lang wordt er gedrumd, gezongen en gejoeld. Af en toe sneller en intenser, dan weer langzamer en kalmer. Af en toe hoor je mensen zingen in tongen, of in een taal die iets wegheeft van een Scandinavisch oerdialect.¹¹³ Het voelt alsof er een collectieve trance ontstaat. Trance, ook wel extase, is een belangrijk onderdeel van het sjamanisme. De Griekse term 'ekstasis' betekent het ontsnappen uit de rationele, statische staat.¹¹⁴ Het voelt inderdaad alsof de rationaliteit overboord gaat, doordat er een psychogene reactie optreedt.¹¹⁵ Iedereen is bij bewustzijn, al voelt het wel alsof deze versmelten met elkaar. Op een organische manier zwakt het drummen langzaam af, waarop de

¹¹² McCrimmon en Amara, *The Cauldron and the Drum A Journey into Celtic Shamanism*, 2.

¹¹³ Babel.com en Lesson Nine GmbH, 'Speaking In Tongues: The Language And Practice Of Glossolalia', Babel Magazine, geraadpleegd 16 juli 2024, <https://www.babel.com/en/magazine/speaking-in-tongues-glossolalia>.

¹¹⁴ Margaret Stutley, *Shamanism: An Introduction* (London: Routledge, 2003), 28.

¹¹⁵ Stutley, *Shamanism: An Introduction*, 28.

ceremonieleidster begint te spreken. Allereerst worden de ‘spirits’ bedankt, daarna Mem Ierde (Moeder Aarde), Fryske grûn (grond), ’t Rea Klif en de draken. Vervolgens wordt er specifiek een dankwoord uitgesproken naar alle windrichtingen, met elk hun eigen element en duiding.

Zuid en oost staan respectievelijk voor de elementen vuur en lucht en worden in de cirkel verder geen extra duiding toegewezen. De richtingen west en noord krijgen dat wel. Het westen staat namelijk voor het element water en symboliseert de Zuiderzee, welke vanzelfsprekend een grote rol heeft gespeeld in het mythologiseren van ’t Rode Klif. Toen Occo’s kroniek geschreven werd lag deze namelijk nog aan deze woest kolkende zee en kon je hier als je zou willen in een bootje stappen en naar de andere kant van de wereld varen. Deze Zuiderzee vormde ’t Rode Klif, net als de nabijgelegen Mirnser-en-Oudemirdummer Kliffen, door met haar golfslag stukken uit de al bestaande keilembulten langs de Gaasterlandse kust weg te slaan.¹¹⁶ Tijdens de drumcirkel wordt specifiek de oude zee genoemd, niet het huidige IJsselmeer. Al zou het historisch gezien accurater zijn om dan het Flevomeer of het Aelmere te bedanken, aangezien de Zuiderzee pas ná de hoogtij van de Oude Friezen ontstond, in de vroege middeleeuwen.¹¹⁷ In de tijd dat ’t Rode Klif haar grootste historische significantie verwierf, met de Slag bij Warns, was de Zuiderzee er natuurlijk wel. Daarnaast heeft een grote, woeste, open zoute zee natuurlijk meer mythische zeggingskracht dan een zoetwatermeertje.

Het noorden staat voor het element aarde en symboliseert de voorouders. Een onderdeel van sjamanisme is het leggen van een connectie met voorouders. Er bestaat een distinctie tussen voorouders op het gebied van bloed, cultuur, geest, hart en land, waarmee verbondenheid wordt gevoeld. Er zijn biologische voorouders waarmee een bloedlijn gedeeld wordt en culturele voorouders waarmee een cultuur en geschiedenis gedeeld wordt. Daarnaast zijn er geestelijke voorouders die ooit een rol als spiritueel leraar of gids hebben vervuld en voorouders van het hart ontstaan door het achterlaten van een emotionele afdruk door een rol als vriend, mentor of geliefde in het verleden. Als laatste de voorouders van het land, welke voor de casus van ’t Roode Klif allicht het meest interessant is. Onder de voorouders van het land worden binnen het sjamanisme de mensen die voorheen op dezelfde grond leefden geschaard, maar ook de planten, dieren en landschappen.¹¹⁸

Deze specificering is van belang, omdat met deze definitie voorouders dus zowel menselijke voorouders als de landschappelijke voorouder ‘Fryske grûn’ combineert. Maar wat is Fryske grûn dan precies? Is dat de

¹¹⁶ Eduard Koster, ‘Geologie van gaast en klif’, *Grondboor & Hamer* 69, nr. 4 (2015), 148-49.

¹¹⁷ Gonggrijp, ‘Gaasterland, een verrassend geologisch waardevol landschap’, 5.

¹¹⁸ Joss Anderson, ‘Healing and Honouring Your Ancestors through Shamanic Practices’, *The Wild Edges* (blog), geraadpleegd 6 maart 2023, <https://www.thewildededges.co.uk/post/healing-and-honouring-your-ancestors-through-shamanic-practices>.

huidige provincie, of strekt dit gebied zich nog altijd uit tot zelfs buiten onze eigen landsgrenzen? Landschap is altijd al een populair thema in literatuur en poëzie van Friezen over Friesland geweest, zoals ook Bert Looper in zijn essaybundel benadrukt.¹¹⁹ Het volgende gedicht uit een volksverhalenbundel over Gaasterland van Lipkje Beuckens uit 1943 is hier een tekenend voorbeeld van.

De sé syn ivich streamende musyk / De zee zijn eeuwig stromende muziek

dy't glâns en wijing oan dyn nachten jowt / die de glans en wijding aan jouw nachten geeft

dyn kliffen, dêr't de swel roerdelings lâns strykt / jouw kliffen, waar de zwaluw geroerd langs strijkt

dy't yn har steile flank syn nêsten bout / die in haar steile flank zijn nest bouwt

Yn dyn hertstocht en yn dyn dream bisletten / In jouw hartstocht en in jouw droom besloten

leist tusken 't Klif en Fryslân's marrewiid / lig je tussen 't Klif en Fryslân's meren wijd

forduldich dragend libben's gong en wetten / geduldig dragend levens' gang en wetten

*yn hope wachtsjend op 'e nije tiid / in hoop wachtend op een nieuwe tijd*¹²⁰

Bovenstaande lofzang aan Gaasterland en haar natuur is een illustratief voorbeeld van de wijze waarop landschap een belangrijke rol speelt in de waardering van Friesland door Friezen zelf. De strofes komen uit een gedicht van Gaasterlandse dichter en jeugdliteratuurschrijver Inne de Jong, dat fungeert als proloog van het boek 'Land en Volk van Gaast en Klif', geschreven door Gaasterlandse romanschrijfster, dichtster en columniste Lipkje Beuckens.¹²¹ Het boek bevat lyrische poëzie over Gaasterlands natuur, een analyse van de natuur en de bevolking, als ook een reeks volksverhalen die op de regio te betrekken zijn. Het verhaal van de Draak van 't Roode Klif wordt ook hier weer in een nieuw jasje gestoken door Beuckens.¹²²

¹¹⁹ Looper, *Hier ligt de zee*, 12.

¹²⁰ Lipkje Post-Beuckens, *Land en volk van gaast en klif: historie en legenden, traditie, volkskarakter, volksleven, taal en folklore, dieren en plantenwereld* (Laren: Schoonderbeek, 1947), proloog.

¹²¹ 'Lipkje Post-Beuckens waagde zich als Ypk fan der Fear aan grote thema's; als Frou X gaf ze aandacht aan de dagelijkse beslommingen van de huisvrouw | Vrouwen in de kunst', Friesch Dagblad, 4 augustus 2022, <https://frieschdagblad.nl/cultuur/Ypk-fan-der-Fear-waagde-zich-aan-grote-themas-27842143.html>.

¹²² Post-Beuckens, *Land en volk van gaast en klif*, 9-11.

In Beuckens' versie uit 1943 heet het verhaal de 'Sage van Roode Klif en Kreiler Woud'. Als introductie van haar versie van het verhaal staan zowel twee strofes uit een oud volksrijm als een introductie welke het fantastische karakter van het verhaal benadrukt. 'Wie 't al gelooft, is zwak van hoofd. Nog zotter vent, die 't al ontkent' luidt de poëtische introductie, waarna dit sentiment nogmaals wordt benadrukt, namelijk 'rondom het Roode Klif, aan den oever van het Zuidermeer, heeft de volksfantasie een sage geweven, die spreekt tot het hart van elken Fries.' Om terug te grijpen op Van Leeuwens woorden: 'niet aan den waarheidlievenden lezer aan te bevelen'.¹²³ Beide wijlen schrijvers uit respectievelijk de negentiende en twintigste eeuw zien noodzaak in het benadrukken van de historische onnauwkeurigheid van het verhaal. Waar dit bij Bruinsma, wetenschapper, niet opmerkelijk is, is dit het wel bij Beuckens, aangezien haar passage meer proza betreft. Hen die wel willen geloven in draken op 't Roode Klif zullen zélf de muziek aan moeten zetten met een naïeve blik.

4.2 DE FLUÏDITEIT VAN GELOOF

*'Werom wol je as wittenskipper yn in ferhaal dûke wêrfan 't je al witte dat it net wier is? Wat wolle je dan boppe wetter sjen te krijen?'*¹²⁴

Dit is wat Omrop Fryslân presentator Bart Kingma zich afvraagt in de introductie van de Thúsakademy-lezing van professor Goffe Jensma over het Oera Linda-boek. Jensma antwoordt dat dit van belang is, omdat sommige mensen er heilig in geloven, al bewees hij in 2004 met zijn proefschrift 'De Gemaskerde God' dat het een mystificatie betrof.¹²⁵ In ditzelfde proefschrift onderzocht hij de mythevorming omtrent het geschrift en de impact hiervan. Dit wereldwijd meest vertaalde boek uit de Friese literatuur vertelt over een millennia-oude epische geschiedenis van het Friese volk. We zouden het boek kunnen zien als een soort Bijbel voor verscheidene religieuze en sektarische stromingen, zoals het Australische Frya's Daughters, dat volgens hun interpretatie van de regels van het boek leeft, vertelt Jensma.¹²⁶ Het boek is door de geschiedenis en verscheidene vertalingen heen helaas ook als leidraad voor ariosofisch gedachtegoed gebruik. Zo werd het geschrift namelijk 'Heinrich Himmler's Bible' genoemd, nadat ariosoof Herman Wirth een Duitse vertaling maakte.¹²⁷ Jensma wijst François

¹²³ Bruinsma, 'Het Roode Klif', 15.

¹²⁴ 'Hoogleraar Goffe Jensma over het Oera Linda-boek in de Thúsakademy'.

¹²⁵ Goffe (Goffe Theunis) Jensma, *De gemaskerde god: François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen: Walburg Pers, 2004) 364-366.

¹²⁶ 'Hoogleraar Goffe Jensma over het Oera Linda-boek in de Thúsakademy'.

¹²⁷ Franz Winter, 'Rewriting German and Japanese primeval history: a comparative historical analysis of the Takeuchi monjo and 'Himmler's Bible'', *Religion* 46, nr. 1 (2016): 7-31, <https://doi.org/10.1080/0048721X.2015.1030796>, 26-27.

Haverschmidt, ook bekend als Piet Paaltjens, aan als schrijver. Met als reden achter zijn schrijven een parodistische relativering van de Bijbel met de gedachte: ‘als ze dit geloven en de onwaarheid ervan vervolgens boven water komt, allicht zullen ze dan hun zienswijze op de Bijbel herzien’.¹²⁸

En dit was zo’n beetje wat gebeurde. Het werd daadwerkelijk een Bijbel voor sommige Friezen, zoals de filoloog en classicus Jan Gerhardus Ottema die zich zoals Jensma verslaat in 1870 bekeerde.¹²⁹ Tot hij in de loop der jaren door bewijs van andere classici beseftte dat zijn religieuze devotie naar een vervalsing was geweest, waarna hij zich van het leven beroofde.¹³⁰ Met de New-Age beweging die sinds de jaren 1970 opkwam verwierf het boek ook weer een plaats binnen bepaalde vormen van religiositeit. Deze plaats is volgens Jensma binnen het eclectische aspect van geseculariseerde religie, waarin verschillende losse onderdelen van verschillende godsdiensten bij elkaar worden gepakt om zo zingeving op persoonlijke wijze zo te kneden tot het werkt.¹³¹ Losstaand van nare en gevaarlijke implicaties die het boek opleverde, is Jensma’s visie op Francois Haverschmidt zijn idee van religie en de fluïditeit hiervan hoogst interessant en toepasbaar op het herbetoveringsproces dat Van Beeck aandraagt, met als motor het idee van Ricœur’s tweede naïviteit, in het tijdperk van geseculariseerde religie.

In een aflevering van de Netflix-serie ‘Encounters’ gaat het over mensen die zweren ufo’s te hebben waargenomen na de kernramp bij Fukushima. De gemeten radioactieve straling zou na het bezoek van de ufo’s op een drastische, haast onmogelijke wijze zijn afgenomen. Idem zou dit gelden voor Tsjernobyl, waar ook ‘sightings’ waren. De Japanners in de desbetreffende situatie spreken dan ook van ‘goede aliens’, die het allerbeste met ons voor hebben.¹³² Veel van de geïnterviewden hebben een haast obsessieve religieuze devotie aan het buitenaards leven waar zij in geloven. Hun ‘space talk’, waarlangs zij kunnen communiceren met het universum en al wat daarin leeft, heeft veel weg van het ‘speaking in tongues’ in de Christelijke kerk.¹³³ Een Japanse vrouw die naar eigen zeggen aliens ontmoette in een lucide droom, zegt het volgende over haar ervaring: ‘It enveloped me in a sense of bliss that I had never felt before’.¹³⁴ Of buitenaards leven nou bestaat of niet; het lijkt er sterk op dat de vrouw in kwestie een mate van innerlijke rust ervaart die voortkomt uit een religieuze of spirituele ervaring.

¹²⁸ ‘Hoogleraar Goffe Jensma over het Oera Linda-boek in de Thúsakademy’

¹²⁹ Jensma, *De gemaskerde god*, 193.

¹³⁰ Jensma, *De gemaskerde god*, 213-14.

¹³¹ Jensma, *De gemaskerde god*, 191.

¹³² ‘Lights Over Fukushima’, *Encounters*, geraadpleegd 27 september 2023.

¹³³ Babel.com en GmbH, ‘Speaking In Tongues’.

¹³⁴ ‘Lights Over Fukushima’.

*'I'm a professor of religious studies and so I study religion. To focus on whether it's real or not is actually focusing on the wrong thing. We really should be looking at the meaning of these events for people. Because it has completely shifted not only individual lives, but also, the believe in UFO's is now a new global belief system. It's different than a religion, but it's religious like.'*¹³⁵

Dit zijn de woorden van Diana Pasulka, professor in de religiewetenschappen. In dezelfde Netflix-aflevering is zij één van de deskundigen die haar gedachtes over de Japanse mini-religie openbaart. In zijn boek over het paranormale heilige schrijft filosoof en religiewetenschapper Jeffrey Kripal over astronoom en ufo-deskundige Jacques Vallee. Vallee schreef in dagboekvorm een 'esoterische geschiedenis' van een mysterieuze aantrekkingskracht die hij voelde met een niet zichtbare aanwezigheid, die hij voelde spreken via 'eeuwen van duisternis'.¹³⁶ Kripal analyseert de auteurs van het 'onmogelijke'. Waar veel wetenschappers zich niet aan te durven te branden, probeert hij te doorgronden. Hij beargumenteert dat de mens de rationele ontkenningen van al dat wat niet empirisch te bewijzen valt los moet laten, om zo een meer ruimtelijk voorstellingsvermogen te kunnen aanroepen. 'I am after liberating confusions. I am after the Impossible', aldus Kripal.¹³⁷

Met opzet gebruik ik met betrekking tot de Netflix-serie over de religieuze omgang met buitenaards leven de bewoording mini-religie. Te vaak kijken wij als historici naar de feitelijkheid van een bepaald gegeven. Het raaskallen ontkrachten wordt vaak belangrijker geacht dan de grondslag van iemands geloof in de breedste zin trachten te begrijpen. Allerm minst wil ik 'fake history' aanmoedigen, omdat de gevolgen hiervan desastreus kunnen zijn. Wél wil ik benadrukken dat het constructief is als bepaalde onderzoekers, zoals ikzelf, historische analyse bundelen met sociologie. De stroming die hierop aansluit, is die van de Historische Sociologie.¹³⁸ Dus, in plaats van louter te kijken naar wát er precies is gebeurd, moeten we ook kijken naar wat een gebeurtenis of voorval voor iemand heeft betekend. Helemaal in het kader van zingeving is deze aanpak constructief, omdat op deze wijze inzicht wordt verkregen in de belevingswereld van mensen en de manier waarop hun ziens-en-geloofswijzen ontstaan. Zo wordt zingeving een steeds breder spectrum, dat een groeiend aantal mensen soelaas kan bieden.

Inzicht vergaren in de belevingswereld van mensen en waarom zij geloven wat zij geloven biedt ook een helpende hand bij het analyseren en begrijpen van geradicaliseerde individuen en/of groepen. Een beter inzicht krijgen in wat er aan de grondslag van problematische denkbeelden en geloofsovertuigingen ligt, helpt ons deze

¹³⁵ 'Lights Over Fukushima'.

¹³⁶ Jeffrey Kripal, *Authors of the Impossible: The Paranormal and the Sacred* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 199.

¹³⁷ Kripal, *Authors of the Impossible*, 1-2.

¹³⁸ Andrea Borghini, *Beyond Dogmatism: Studies in Historical Sociology* (Leiden: Brill, 2023), 5-6.

beter te begrijpen en indien nodig geradicaliseerde personen tot inkeer te brengen. Voor de specifieke casus van het Fries nationalisme is dit ook zeker van toepassing, teruggrijpend op de eerdere genoemde ontwikkelingen met betrekking tot de herdenking van de Slag bij Warns en gevaarlijke interpretaties van het Oera-Linda boek. Het Fries-zijn kan echter ook mensen houvast bieden op een constructieve manier. Bijvoorbeeld in verbondenheid met de Friese taal of met het tekenende landschap van de regio Gaasterland. Daarom is het belangrijk dat wij als onderzoekers wat ‘Friese trots’ aangaat, de nuance blijven opzoeken.

5. SURVEY ANALYSE & ERVARINGEN:

‘T RODE KLIF IN GAASTERLANDSE SPIRITUALITEIT

5.1 ‘T RODE KLIF; FRIESE IDENTITEIT & DRAKENENERGIE

Uit een survey die ik hield onder mensen afkomstig uit Gaasterland, voornamelijk drumcirkelparticipanten, komt naar boven dat ‘t Rode Klif een speciale functie vervult binnen Friesland en specifiek Gaasterland. Door middel van een aantal vragen is geïnformeerd naar de betekenis, status en significantie van ‘t Rode Klif, het verhaal van de Draak van ‘t Rode Klif en naar de Friese taal in relatie tot zingeving, spiritualiteit en/of religie. Deze vragenlijst is aan zesentwintig mensen voorgelegd. Alhoewel de grootte van de groep respondenten niet erg groot is, vormt dit geen verwerpelijk probleem voor het verkrijgen van een betrouwbaar onderzoek, aangezien het fenomeen dat ik onderzoek een niche vormt. Hieronder zal ik de meest tekenende citaten uit de antwoorden die betrekking hebben tot mijn onderzoeksvraag uitlichten. Een volledig overzicht van de vragen en antwoorden hierop is in een bijlage aan deze scriptie toegevoegd.

De surveyvragen waren de volgende: ‘Is ‘t Rode Klif een speciale plek en waarom?’, ‘Is ‘t Roode Klif belangrijk voor Friesland en waarom?’, ‘Zegt het verhaal over de Draak van ‘t Rode Klif jou iets? Zo ja, wat is jouw relatie hiermee?’, ‘Wat betekent de Friese taal in relatie tot zingeving, spiritualiteit en/of religie voor jou?’ en tot slot ‘Is er nog iets wat jij kwijt wil over ‘t Rode Klif?’. Uit de antwoorden hierop blijkt dat een deel van de ondervraagden een spirituele band heeft met ‘t Rode Klif, dat sommigen vooral waarde hechten aan de historische significantie ervan, dat anderen op ‘t Klif een diepe verbondenheid met de natuur voelen en dat er een laatste groep is die de plek vooral waardeert als natuurlijk recreatiegebied. Voor dit specifieke onderzoek zijn vooral de antwoorden in de eerste drie categorieën van belang, plus de vraag hoe deze drie zienswijzen in relatie tot elkaar leven, aangezien deze categorieën bij de respondenten geregeld overlappen.

‘Dit is een heilig plekje wat je alleen snapt als je daar even gaat staan en alles in je opneemt met alle zintuigen bij elkaar’.

Bovenstaand citaat komt uit een antwoord op de als eerst gestelde vraag: ‘Is ‘t Rode Klif een speciale plek en waarom?’. Uit het antwoord blijkt dat een zekere mate van religiositeit een factor speelt. Bijna de helft van de respondenten benoemt de spirituele, energetische waarde als bepalend voor hun waardering van ‘t Klif.

Dit blijkt uit antwoorden die het omschrijven als een *'magische krachtplek'*, *'waar krachtige energie ervaren en opgeladen kan worden'* en een zeker *'oergevoel'* heerst. Er wordt ook gesproken van de aanwezigheid van *'een groter iets, dat zich tastbaar maakt voor degenen die dat voelen op het moment dat ze er zijn'*. Het woord verbondenheid komt ook herhaaldelijk terug; zowel met gelijkgestemden, met de energie als met landschappelijke elementen. Er wordt gesproken van dunne sluiers.

'Als je je geschiedenis kent is het uitermate belangrijk geweest voor Friesland en de identiteitsbeleving van elke Fries.'

In bovenstaand citaat wordt gesproken over de identiteitsbeleving van de Fries, refererend naar de betekenis van 't Rode Klif voor de geschiedenis van Friesland. Op de vraag waarom 't Rode Klif een speciale plek is, zowel als op de vraag waarom deze belangrijk is voor Friesland, klinken veel geluiden met betrekking tot de historische significantie van 't Klif. Niet onverwacht, wordt de Slag bij Warns veel genoemd, als ook de functie van 't Klif als symbool voor de Friese Vrijheid. Twaalf van de zesentwintig respondenten maakt in hun antwoorden op deze vragen een link met de Slag bij Warns, Friese onafhankelijkheid, vrijheid en zelfbeschikking ten opzichte van de 'Hollanders'. De functie als lieu de mémoire is dus niet alleen belangrijk op geschiedkundig vlak, maar heeft voor velen ook betrekking op wat het betekent om Fries te zijn. De plek lijkt symbool te staan als reddingsboei voor Friese eigenheid en autonomie.

Voor een deel van de ondervraagden heeft de historische significantie van 't Klif alleen een historische lading die een bepaalde trots en een gevoel van Friese identiteit inspireert. Er zijn echter ook een aantal ondervraagden die de historische significantie ervan benadrukt, maar deze ook nadrukkelijk verbindt met de energetische waarde van de plek. Landschappelijke elementen spelen een grote rol in het verbinden van de twee. De onderstaande twee citaten uit de surveyantwoorden zijn hier een duidelijk voorbeeld van.

'Rust, ruimte en de regelmaat van de golven tegen het oude land'.

'Het is een magische plek, bij het monument. Aan de oude zee'.

In de twee citaten wordt de link met een ouder Friesland gelegd. Het 'oude land' en de 'oude zee' zijn voorbeelden van een haast prozaïsche omgang met het idee van een ouder Friesland. Het zijn tekenen dat het vroegmiddeleeuws karakter van Friesland diepgeworteld in het collectieve geheugen van Friezen met betrekking tot 't Rode Klif zit. Een duidelijke uiting van het eerder besproken concept van medievalism. In relatie tot het thema van dit onderzoek en de vraag wat de significantie van het verhaal over de Draak van 't Roode Klif in

relatie tot Friese spiritualiteit en identiteit inhoudt, werd er in de gehouden survey gevraagd of de respondenten bekend waren met dit verhaal en zo ja, wat hun relatie hiermee is.

De antwoorden hierop waren ietwat teleurstellend. In ieder geval te weinig om van een duidelijk verband te spreken. Vijftien van de zesentwintig ondervraagden gaven aan niets van het verhaal te weten. Een handvol mensen zeggen dat ze het verhaal kennen, maar er geen relatie of band mee hebben. Één iemand kent het verhaal niet, maar is enthousiast om meer te weten te komen en slechts drie mensen zeggen dat ze van het verhaal op de hoogte zijn. Drie van hen zeggen dat er drakenenergie voelbaar is op 't Roode Klif. Waar mijn eerste ingeving was dat het spirituele werk op 't Roode Klif gefocust was rondom de draak en het verhaal dat Occo Scarlensis hierover de wereld inbracht, lijkt het meer een voetnoot te zijn in de beleving ervan. 'Drakenenergie' is echter een term die niet alleen voorbehouden is aan Gaasterlandse draken.

Er blijkt wereldwijd een levendige community van 'drakenwerkers' actief te zijn. Op talloze websites worden workshops in 'werken met draken' en 'drakenhealing' aangeboden. Kristallen drakenschedels vliegen over de toonbank en bieden een energetisch kompas aan eenieder die samenwerkt met draken in het kader van spirituele heling.¹³⁹ Uit een gesprek dat ik had met een Nederlandse vrouw die workshops geeft in het werken met draken, kom ik meer te weten over drakenenergie en wat dit inhoudt. Zij vertelt mij dat werken met draken gaat om het combineren van een innerlijke energie met de energie van een draak van buitenaf, zodat de innerlijke energie als het ware ondersteund wordt en kan groeien. Als een steun in de rug of het aansteken van een innerlijk vuurtje. Één van de bekendste drakenwerkers is Caroline Mitchell, een Reiki-gids die een bestseller schreef over werken met draken. Ook bracht zij een verzameling 'drakenkaarten' uit, welke als handvaten fungeren in dit proces.¹⁴⁰ De vrouw die mij in het begin van dit onderzoek vertelde over draken en vulkanen vertelde mij ook dat zij al drakenenergie voelde op 't Roode Klif, vóórdat zij wist van het verhaal zoals Occo Scarlensis en Theunis de Vries dit opschreven. Het werken met draken en het verhaal van de Draak van 't Roode Klif lijken dus vooral per toeval naast elkaar te bestaan, al is het hoogstwaarschijnlijk dat het bestaan van het verhaal iets toevoegt aan de mythische beeldvorming rondom 't Klif.

¹³⁹ 'Draken schedel | Drakenschedels kopen | Dragon Skulls kopen', Edelstenen Webwinkel - Webshop Danielle Forrer, geraadpleegd 14 november 2023, <https://www.webshop-danielleforrer.nl/edelstenen-vormen/draken-schedel/?source=facebook>.

¹⁴⁰ The College of Psychic Studies. 'The College of Psychic Studies: Enlighten: Caroline Mitchell Working with Dragon Energy', 18 februari 2022. <https://www.collegeofpsychicstudies.co.uk/enlighten/caroline-mitchell-working-with-dragon-energy/>.

Het woord 'krachtplek' of 'energieplek' is een term die geregeld valt onder de antwoorden van de respondenten. Elf van de zesentwintig geven aan 't Rode Klif een krachtige, energetische, magische, machtige of heilige plek te vinden. Ook wordt er gesproken van een zeker oergevoel waarvan de plek doordrongen is. Bepaalde populaire krachtplekken zijn Stonehenge, Machu Pichu in Peru of de Rosslyn Chapel in Schotland.¹⁴¹ Naar aanleiding van de survey in deze scriptie komt naar boven dat 't Rode Klif als krachtplek aangestipt wordt door de respondenten op basis van zowel de historische significantie, de energetische status ervan als de landschappelijke waarde. Het eerdergenoemde sjamanistische idee van de 'voorouders van het land' lijkt de meest treffende manier te zijn waarop deze twee worden gecombineerd. Deze landschappelijke voorouder is 't Klif, 'het oude land', maar ook het water, 'de oude zee'.

5.2 'T RODE KLIF; EEN HEILIGE BRON?

De omgang met het landschap van en het water rondom 't Rode Klif is vergelijkbaar met de omgang van 'holy wells', heilige bronnen, uit bijvoorbeeld de Keltische, specifiek Ierse, mythologie en de Chinese leer van het taoïsme. In een compendium over heilige wateren en bronnen, analyseert antropologe Celeste Ray de plaats van water in religie en spiritualiteit wereldwijd. Binnen de Chinese leer van het taoïsme en het boeddhisme werden heilige bronnen als goddelijk en onsterfelijk gezien. Taoïsten brouwen van het water elixers voor het eeuwige leven en boeddhisten aanbaden er de 'Draken Koning', de God van het water.¹⁴² Dat de draak symbool staat voor water is een mooie vergelijking met de drakenenergie die volgens enkele respondenten te voelen is bij 't water van 't Rode Klif.

Volgens Ray omvatten tradities en folkloristische liturgieën over heilige wateren vaak ook andere topografische kenmerken zoals bomen, stenen, grotten of hoogtes.¹⁴³ Uiterst toepasbaar op de casus van 't Rode Klif, waar het water (bron) en 't Klif (hoogte, landschappelijk kenmerk) samen de hoofdrollen vervullen. De traditionele en eigentijdse omgang met holy wells in Ierland is te vergelijken met de omgang van de respondenten en drumcirkelgangers met 't Rode Klif. Een interessante noot is wel dat heilige bronnen eigenlijk

¹⁴¹ 'Wereld Krachtplaatsen - Krachtplaatsen'. Geraadpleegd 9 juni 2024. <https://krachtplaatsen.nl/wereld-krachtplaatsen/>.

¹⁴² R. Celeste Ray, *Sacred Waters: A Cross-Cultural Compendium of Hallowed Springs and Holy Wells* (London: Routledge/Taylor & Francis Group, 2020), 121-22.

¹⁴³ Ray, *Sacred Waters*, 8.

exclusief bestaan uit bronnen van zoet water.¹⁴⁴ Het water waaraan 't Rode Klif ligt is natuurlijk zoet en voldoet aan die criteria, maar de 'oude zee', de Zuiderzee, was natuurlijk zout.

*'A holy 'well' is a water source, most often a spring (but sometimes a pond or an entire lake), which is a site of religious devotion and is today commonly, though not always, dedicated to a saint'.*¹⁴⁵

Religieuze praktijken rondom holy wells zijn in Ierland sinds de komst van Saint Patrick inmiddels verweven geraakt met het Christendom. Alhoewel de vroegmiddeleeuwse Kerk de 'heidense' verering van waterbronnen, bomen en stenen verbood, ontstonden juist op de plekken van holy wells de eerste kerken. Volgens Ray omdat dit de snelheid van de bekering tot het Christendom van de Ierse pre-Christelijke bevolking zou bevorderen.¹⁴⁶ Op 't Rode Klif blijkt uit de surveyantwoorden dat het Christendom geen onderdeel uitmaakt van de religieuze praktijken, maar dat deze voornamelijk gefocust is op spiritualiteit. Ierse holy wells zijn ook weer onder te verdelen in verschillende soorten: geïsoleerde bronnen ('wells'), bronnen die het startpunt zijn van een rivier ('well springs') en voor de casus van 't Rode Klif het meest treffend, bronnen die meren vormen ('lough-wells').¹⁴⁷

In een eerder hoofdstuk van deze scriptie omschreef ik mijn ontmoeting met de vrouw die mij voor het eerst vertelde over de draak op 't Rode Klif en de ervaring van het bijwonen van een drumcirkel hier. Zij neemt elke keer als ze 't Rode Klif bezoekt 'iets' voor de draak mee. Het volgende citaat uit het werk van Ray bracht mij plots terug naar die ervaring, omdat de gelijkenis dermate treffend was: *'Visiting an Irish holy well involves 'paying the rounds': circumambulating a well clockwise (deiseal), saying a set number of prescribed prayers, and, depending on the reason for the visit, perhaps leaving some type of votive offering.'*¹⁴⁸ Met 'votive offering' wordt het brengen van een offer in combinatie met een belofte, gelofte, gebed of manifestatie bedoeld.¹⁴⁹ Deze manier van offeren is buiten Ierland over heel Europa verspreid en bestaat vaak uit het achterlaten van stukken stof, kleding, potten, stenen, muntstukken, haar, brood, taart of kaas.¹⁵⁰ Op onderstaande afbeeldingen die ik op 't Rode Klif maakte is een uitstalling van verschillende offerstukken te zien. De gelijkenis met de omschrijving die Ray geeft is zeer treffend. Op de linkerfoto is op een grote steen een

¹⁴⁴ Ray, *Sacred Waters*, 1-2.

¹⁴⁵ R. Celeste Ray en Finbar McCormick, *Holy Wells of Ireland: Sacred Realms and Popular Domains* (Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2023), 1.

¹⁴⁶ Ray, *Sacred Waters*, 7-8.

¹⁴⁷ Ray en McCormick, *Holy Wells of Ireland*, 2.

¹⁴⁸ Ray en McCormick, *Holy Wells of Ireland*, 1.

¹⁴⁹ Ray en McCormick, *Holy Wells of Ireland*, 8.

¹⁵⁰ Ken Dowden, *European Paganism: The Realities of Cult from Antiquity to the Middle Ages* (London: Routledge, 2000), 32.

uitstalling gemaakt van planten, stenen, schelpen, edelstenen en een stuk boterkoek, inmiddels bedolven door een meute hongerige mieren.

Figuur 4: eigengemaakte foto van 'offersteen' op 't Rode Klif

Tijdens het bijwonen van de drumcirkel wordt mij verteld dat voor dergelijke offers altijd dezelfde steen wordt gebruikt. De steen heeft zoals op de foto te zien is een inham, waarin een object kan worden geplaatst. De steen lijkt te fungeren als een 'station', naar een omschrijving van Ray: 'a well's landscape context might be bounded by grace-inducing features known as 'stations' (a sacred tree, an unusually shaped boulder, or church ruins, for example) at which prayers are also offered in a circuit.'¹⁵¹ In haar uiteenzetting over heilige bronnen in Ierland heeft Ray een foto opgenomen uit 2002, waarin een zekere Tom Batt O'Connor poseert naast de 'Mad Stone' in Gleann na nGealt, Kerry, Ierland. Deze is op onderstaande afbeelding te zien. Volgens de lokale overlevering liet men melk in de steen achter om zo genezing te verkrijgen voor verscheidene ziektes.¹⁵²

¹⁵¹ Ray en McCormick, *Holy Wells of Ireland*, 1.

¹⁵² Ray en McCormick, *Holy Wells of Ireland*, 12.

Figuur 5: Tom Batt O'Connor naast de 'Mad Stone' in Gleann na nGealt, Kerry, Ierland

5.3 FRIESE TAAL; EEN INSTRUMENT VOOR ZINGEVING & BETOVERING

Aansluitend op de poëtische omgang met het landschap die eerder in deze scriptie geanalyseerd is, vroeg ik de respondenten aan te geven wat de Friese taal voor hen betekent in relatie tot zinging, spiritualiteit en/of religie. Uit de antwoorden blijkt dat de Friese taal voor veel hen van grote waarde is voor het beleven van zinging, spiritualiteit en/of religie. Enkele respondenten geven aan dat de Friese taal op deze facetten niets voor hen betekent, waarvan het overgrote deel de taal überhaupt niet spreekt. Al zijn er ook enkele respondenten die de taal wel als moedertaal hebben, maar hier op het gebied van zinging niet specifiek waarde aan hechten.

'De Friese taal betekent in religieus of spiritueel opzicht niet iets speciaals. Wel is het Fries mijn 'memmetaal' en zit diep in mij verankerd. Het heeft een rijke woordenschat en ik kan mijn gedachten, gevoelens en emoties het best uiten in het Fries.'

Met specifieke betrekking tot 't Roode Klif zegt één van de respondenten dat diegene de Friese taal waardeert, maar deze niet spreekt. Wel vindt diegene dat 'de Friese taal bij 't Klif hoort.' Twaalf van de zesentwintig respondenten geeft aan dat de Friese taal een grote rol speelt in het zingeven van hun leven, of erkennen de waarde die het kan hebben. De onderstaande citaten zijn hiervoor illustratief.

'Ik vind het mooi dat deze taal bestaat en behouden wordt, omdat je de oerkracht ervan erdoorheen voelt'.

'It is myn memmetaal. Daarin kan ik mij volledig uitdrukken en mijn gevoelens uiten. In het Nederlands is het soms zoeken naar woorden. De taal zit in mijn ziel verweven. Ik ben er ook trots op, vooral vanwege de Friese geschiedenis met onafhankelijkheid en kracht.

'Het is mijn moedertaal en de taal van mijn hart. Hierin druk ik me het beste uit. Voor mij dus ook de beste taal voor zinging, spiritualiteit e.d.'

'Heel veel, ik gebruik het soms ook in mijn vrouwencirkel en bij meditaties en coaching. Het mag zo mooi verdiepen soms.'

'Zelf spreek ik Nederlands tijdens mijn religieuze uitingen. Ik weet echter dat mensen dichter tot God (welke vorm van God dat ook moge zijn) kunnen komen wanneer zij in het Fries bidden'.

Een aanzienlijk deel van de respondenten geeft dus aan dat de Friese taal van grote waarde is voor het bedrijven van zinging, spiritualiteit en/of religie. De drumcirkel wordt, mits er een Friese drumcirkelleider aanwezig is, vaak in het Fries gehouden. Uit de survey blijkt dat voor velen van de respondenten het Fries de taal is die ook hun religieuze uitingen dicteert. Is dit normaliter niet zo, voelen velen van hen toch een connectie tussen de Friese taal en 't Roode Klif. Twee van de geciteerde antwoorden hierboven spreken van een zekere (oer)kracht die aan de Friese taal toe te schrijven is. Deze oerkracht neigt weer naar hetzelfde mediëvistische sentiment als het eerder omschreven 'oude land' en de 'de oude zee'. Onderstaand citaat uit één van de surveyantwoorden vat dit gevoel treffend samen:

'Een plek waar het nu en het verleden samenkomen'

Om terug te grijpen naar het idee van herbetovering dat Van Beeck aandroeg, lijkt de Friese taal een hoogst ondersteunende factor te zijn. Voor een aanzienlijk deel van de respondenten in deze survey versterkt de Friese taal hun beleving van de natuurlijke wereld om hen heen. Voor hen maakt de Friese taal het praktiseren

van religie en daarnaast de beleving van 't Rode Klif als krachtplek, en ook vaak in combinatie met elkaar, intenser en magischer. De taal heeft een betoverende werking. Historicus en oud-directeur van het Fries archief Tresoar Bert Looper zegt over de relatie tussen de Friese taal en beleving het volgende:

De Friese cultuur verschuift van het domein van taal en geschiedenis naar het domein van de beleving. Maar ook de taal zelf verliest terrein in het kennisdomein en schuift op naar de wereld van de beleving. Taal wordt meer en meer gezien als een onderdeel van de 'beleving Fryslân' en dat proces gaat gepaard met de archaïsering van de taal.¹⁵³

Wat Looper archaïsering noemt is het soms overmatige gebruik van 'over-Friese woorden', die de volgbaarheid van een uiting in welke vorm dan ook volgens hem niet ten goede doen. De toenemende folklorisering zou het de Friese taal steeds lastiger maken 'de drager te zijn van onderzoek, experiment en vernieuwing'.¹⁵⁴ Mede doordat de Fries zelf veel waarde hecht aan 'geef' taalgebruik. 'De taal verstart, is geen instrument meer om zoekend en tastend de toekomst namen te geven, maar om het verleden te behouden. Het Fries is de taal van de herinnering,' zegt hij.¹⁵⁵ De negatieve klank die Looper aan deze ontwikkeling toeschrijft aan de toekomst, en daarmee allicht ook het heden, deel ik niet. Wel erken ik het argument dat hij maakt met betrekking tot de functie van het Fries als taal van herinnering. Volgens Looper geeft het Fries mensen een 'sense of place' en verbindt deze hen met het landschap om hen heen.¹⁵⁶ Dit zien wij gebeuren in veel Friese literatuur en poëzie zoals het werk van Theunis de Vries over de draak van 't Rode Klif of de gedichten van Lipkje Beuckens over Gaasterland, maar ook duidelijk in de ingezoomde casus van de drumcirkel op 't Rode Klif. Deze wordt geregeld gehouden in het Fries, welke de beleving verandert naar één met een sterkere sense of place.

'In de loop der eeuwen is het beeld gegroeid van de Friezen als een eigzinnig volk. Trefwoorden daarbij zijn een ongehoorde hang naar vrijheid, agressie tegen elke vorm van hiërarchie en een onweerstaanbare zucht naar beschaving. Daarbij horen motto's als "Liever dood dan slaaf". En: "Moet kunnen", het vroegst opgetekend in het Fries. Zijn zulke uitingen vooral verhoopte zelfbeelden? Met de daarbij

¹⁵³ Looper, *Hier ligt de zee*, 12.

¹⁵⁴ Looper, *Hier ligt de zee*, 12.

¹⁵⁵ Looper, *Hier ligt de zee*, 12.

¹⁵⁶ Looper, *Hier ligt de zee*, 13.

horende projectie van zulke nagestreefde mentaliteiten op de vroegste voorouders, omheind in een gedroomd middeleeuws Friesland? Of stoelen ze wel degelijk op een historische werkelijkheid?’¹⁵⁷

Bovenstaand citaat komt uit een lezing over de Friese Middeleeuwen die historicus Herman Pleij gaf in het Fries Museum voor de tentoonstelling ‘Vrijheid, Vetes & Vagevuur’, welke over de gelijkenissen tussen de Friezen en de Vikingen ging. Hij gaat duidelijk in op het concept van medievalism en vraagt zich af of de Friezen leven in een gedroomd Middeleeuws Friesland. Ook benoemt hij expliciet de waarde van voorouders voor de Friezen waarvan hun identiteit wordt ingegeven door medievalism. Volgens bovenstaand citaat zou het ‘gedroomde’ verdwijnen als er historische werkelijkheid zou worden gevonden. Dat brengt ons terug naar het geloof in de aliens en wat Kripal schreef. Namelijk, de vraag of het uitmaakt voor het geloof van een individu dat hieraan een historische of feitelijke grondslag ligt.

Aan het einde van de survey werd aan de respondenten gevraagd of zij nog iets kwijt wilden over ’t Rode Klif. Hierbij gaven vijf van hen aan dat zij hebben dat de plek behouden wordt zoals deze is, en niet gecommmercialiseerd wordt. Het naburige Gaasterlandse Mirnser en ook Oudemirdumme-Klif zijn al wel ‘opgeknapt’, door ingrijpen van de gemeente of provincie. ‘*’t Klif moet in zijn puurheid behouden worden*’, hoopt één van hen. Een andere respondent drukt de hoop uit dat de omgang met en herinnering van ’t Rode Klif één wordt die minder gecentreerd is op die van het zijn van een lieu de mémoire met betrekking tot de Slag bij Warns, maar dat er meer ruimte komt voor het herinneren van de plek in relatie tot de interessante geologische geschiedenis van de plek.

’t Rode Klif is een plek die voor Friezen, in het bijzonder Gaasterlanders, als lieu de mémoire fungeert op meerdere facetten. Zowel de militaire als de landschappelijke geschiedenis van de keileemwand dragen hieraan bij. Daarnaast wordt ’t Rode Klif door veel respondenten uit de hierboven geanalyseerde survey aangewezen als spirituele krachtplek. Uit de gehouden survey blijkt dat de status van ’t Rode Klif als lieu de mémoire en de status van ’t Rode Klif als krachtplek beiden, losstaand van elkaar én overlappend, bijdragen aan een mythogene en voor sommigen ook religieuze omgang met ’t Rode Klif. Een proces dat menig Fries en Gaasterlander handvaten biedt in het kader van zingeving en identiteit.

¹⁵⁷ Herman Pleij over Friezen in de Middeleeuwen.

CONCLUSIE

Aan het begin van deze scriptie werd de volgende hoofdvraag gesteld: ‘wat betekenen processen van zingeving en Friese identiteitsvorming op ’t Rode Klif in relatie tot een mythogene omgang met herinnering, landschap en taal?’ Uit het verrichte onderzoek in deze scriptie kan geconcludeerd worden dat er meerdere correlaties te onderscheiden zijn tussen processen van zingeving en Friese identiteitsvorming op ’t Rode Klif en een mythogene omgang met herinnering, landschap en taal met betrekking tot Friesland.

Op het vlak van identiteitsvorming is duidelijk geworden dat ’t Rode Klif een monumentale waarde heeft die symbool staat voor Friese eigenheid en autonomie. Dat de plek in het Fries collectief geheugen is genesteld als toneel van de befaamde Slag bij Warns heeft ervoor gezorgd dat de keileemwand is uitgegroeid tot één van de belangrijkste lieux de mémoires voor de Friezen. De Friese Vrijheid werd er behouden, welke in de culturele (her)cultivering van de Friese taal en cultuur gedurende de negentiende eeuw van politieke aard via een opleving van Fries cultuurnationalisme veranderde naar een karaktertrek die bij de Friese identiteit is gaan horen. Een stuk eigenheid en autonomie, waarvoor ’t Rode Klif als fysiek monument fungeert.

Waar de politieke geschiedenis van de Friezen en hun cultuur een grote hand heeft gehad in identiteitsvorming rondom ’t Rode Klif, is het element landschap ook van grote waarde. Uit analyses van verschillende academische en literaire werken is namelijk gebleken dat het landschap een bijzonder grote factor speelt in het Fries-zijn van vele Friezen. Zo zijn er veel sages te vinden over de relatie tussen het landschap en het bovennatuurlijke. Het Friese landschap is deel van de Fries en zo zijn de gaasten en kliffen van Gaasterland dit ook. De mythologisering van ’t Rode Klif lijkt daarom zowel historische als landschappelijke grondslag te hebben. De combinatie van klif, heuvellandschap en directe ligging aan het water dragen hieraan bij.

Een deel van de eigentijdse fascinaties met de natuur in relatie tot zingeving lijken deels voort te komen uit de mediëvistische omgang met de oude oer-Friezen. Deze Friezen bedreven natuurreligie en worden in het collectief geheugen van de Fries vaak vergeleken met de Vikingen en de religie die zij praktiseerden. Ook is er aan deze mediëvistische omgang een landschappelijk kenmerk toe te schrijven, wanneer deze wordt gecombineerd met het natuur-spirituele idee van ‘de voorouders van het land’. Landschappelijke kenmerken die volgens de overlevering in een ouder Friesland tekenend waren, worden in eigentijdse spiritualiteit hergebruikt.

Hergebruikt op een manier die gelijkenissen vertoont met de omgang met heilige wateren en bronnen in Keltische of Chinese zingeving, spiritualiteit en/of filosofie. 't Rode Klif wordt omschreven als krachtplek, waar in het kader van spirituele heling met energie wordt gewerkt. Deze energie wordt omschreven als 'drakenenergie'. Een duidelijke band met het verhaal over de 'Draak van 't Rode Klif' lijkt niet sterk aanwezig te zijn, al kunnen er wel duidelijke verbindingen worden gelegd met de omgang met draken en energie in bijvoorbeeld de Chinese mythologie.

Uit het onderzoek in deze scriptie is gebleken dat zingeving en Friese identiteitsvorming processen zijn die geregeld hand in hand gaan met betrekking tot 't Rode Klif, ingegeven door de omgang met herinnering, landschap en taal. Het concept medievalism speelt hier een grote overkoepelende rol in.

'Een plek waar het nu en het verleden samenkomen'

Bovenstaand citaat uit de surveyantwoorden is illustratief voor het mediëvistische karakter van een deel van de respondenten met 't Rode Klif. Aan het begin van deze analyse werd duidelijk dat een groot deel van de respondenten 't Rode Klif een belangrijke plek vindt door de status van lieu de mémoire met betrekking tot de Slag bij Warns. Een ander deel voelde meer een band met het verleden van de plek door het sjamanistische idee van de 'voorouders van en in het landschap', waarop de omgang met 't Rode Klif in de Friese taal een versterkende factor heeft. Uit de antwoorden is ook gebleken dat de geschiedenis van 't Rode Klif en de landschappelijke waarde ervan juist vooral hand in hand gaan in de beleving van 't Rode Klif als een betoverd landschap binnen Gaasterland.

DISCUSSIE

Waar deze scriptie één specifieke casus binnen het idee van een betoverd Fries landschap behandelt, hoop ik dat de resultaten hiervan andere onderzoekers warm maken om dit voor meer plaatsen binnen Friesland te onderzoeken. Aangezien de esoterische behandeling van 't Rode Klif in deze scriptie mij ten gehore kwam omdat ik hier vandaan kom, is het hoogst interessant om te onderzoeken of er meer van dit soort plekken in Friesland zijn, die fungeren als krachtplek binnen spiritualiteit en natuurreligie.

De eerste insteek voor het schrijven van deze scriptie was om het verhaal over de draak van 't Rode Klif te analyseren, in relatie tot wat er binnen niches van het praktiseren van spiritualiteit in Gaasterland gebeurt. Al gauw bleek dat deze relatie niet dermate veelzeggend was, dat hier een volledige scriptie aan te wijden viel. Wel is de plaats van natuurreligie, spiritualiteit, animisme en sjamanisme in relatie tot Friese herinnering, landschap, taal en mediëvisme een onderwerp waar nog veel onderzoek over gedaan kan worden.

Ook zou er een meer ambivalent debat moeten ontstaan over de algemene omgang met de Noordzeecultuur. Hiermee bedoel ik de omgang met mythologie, geschiedenis, folklore, taal, herinnering en landschap van gebieden waarmee de Friezen vaak verwantschap zoeken. Hiermee bedoel ik Ierland, de andere Britse eilanden, en die van België, Nederland, Friesland, Duitsland en de Scandinavische landen. Het is van groot belang dat er onderzoek blijft worden gedaan op dit gebied in de geschiedenis, sociologie, religiewetenschappen en geesteswetenschappen. Een giftige omgang met deze cultuur, voornamelijk op het gebied van etnische superioriteit, is namelijk een aanzienlijk probleem en een smet op de rijke cultuurgeschiedenis die de Noordzeecultuur bezit.

Een interessant en nuttig onderzoeksveld om deze rijkdom op een gezonde manier te onderzoeken en her te gebruiken is analyseren hoe de relatie tussen natuur en zingeving in gebieden in de Noordzeecultuur van elkaar verschillen of juist met elkaar overlappen. De heilige behandeling van stukken natuur en wat deze voor mensen betekent, wordt in een automatiserende, digitale wereld alsmaar belangrijker en zal in de toekomst naar mijn inziens steeds een belangrijke rol gaan spelen.

We hebben de tover terug nodig en zij ligt in onszelf en alles om ons heen.

BIBLIOGRAFIE

- 'Boreas en de "boreale wereld"' | Historiek'. Geraadpleegd 14 december 2023. <https://historiek.net/boreas-en-de-boreale-wereld/144504/>.
- 'De Friese vrijheid'. Geraadpleegd 21 oktober 2023. <http://www.11en30.nu/de-canon-vensters/de-friese-vrijheid>.
- 'Een vulkaan in de Waddenzee.' Geraadpleegd 2 november 2023. <https://www.nazatendevries.nl/Artikelen%20en%20Colums/Vulkaan%20in%20de%20Waddenzee/Een%20vulkaan%20in%20de%20Waddenzee.html>.
- 'Gaast - 2 definities - Encyclo'. Geraadpleegd 5 oktober 2023. <https://www.encyclo.nl/begrip/gaast>.
- 'Het militaire einde van de Friese vrijheid: de slag bij Laaxum, 10 juni 1498 — Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)'. Geraadpleegd 14 december 2023. <https://pure.knaw.nl/portal/en/publications/het-militaire-einde-van-de-friese-vrijheid-de-slag-bij-laaxum-10->.
- 'Hoogleraar Goffe Jensma over het Oera Linda-boek in de Thúsakademy', 22 december 2021. <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1114140/hoogleraar-goffe-jensma-over-het-oera-linda-boek-in-de-thusakademy>.
- 'Lights Over Fukushima'. *Encounters*. Geraadpleegd 27 september 2023.
- 'Rodeklif en Kreil (sage)'. In *Wikipedia*. Geraadpleegd 15 april 2024. [https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Rodeklif_en_Kreil_\(sage\)&oldid=67377950](https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Rodeklif_en_Kreil_(sage)&oldid=67377950).
- 'Vikingen en Friezen: wat hebben ze ons nagelaten?', 15 december 2021. <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1113034/vikingen-en-friezen-wat-hebben-ze-ons-nagelaten>.
- 'Wereld Krachtplaatsen - Krachtplaatsen'. Geraadpleegd 9 juni 2024. <https://krachtplaatsen.nl/wereld-krachtplaatsen/>.
- 'Zo veranderde de herdenking van de Slag bij Warns langzaam maar zeker van karakter - Omrop Fryslân'. Geraadpleegd 3 november 2023. <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1224931/zo-veranderde-de-herdenking-van-de-slag-bij-warns-langzaam-maar-zeker-van-karakter>.
- Áron Buzási. 'Paul Ricœur and the Idea of Second Naivety: Origins, Analogues, Applications'. *Études Ricoeuriennes / Ricoeur Studies* 13, nr. 2 (2022): 39-58. <https://doi.org/10.5195/errs.2022.606>.
- Babbel.com, en Lesson Nine GmbH. 'Speaking In Tongues: The Language And Practice Of Glossolalia'. Babbel Magazine. Geraadpleegd 16 juli 2024. <https://www.babbel.com/en/magazine/speaking-in-tongues-glossolalia>.
- Bauman, Sheri, en Ian Rivers. *Mental Health in the Digital Age*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015.
- Beeck, Evelien van. *Als je de muziek niet hoort: essay over onttovering*. Borghout: Letterwerk, 2020.
- Bergmann, Eirikur. *Nordic Nationalism and Right-Wing Populist Politics: Imperial Relationships and National Sentiments*. London: Palgrave MacMillan, 2017.
- Borghini, Andrea. *Beyond Dogmatism: Studies in Historical Sociology*. Leiden: Brill, 2023.
- Bremmer, Rolf H. *Hir is eskriven: lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004.
- Bruinsma, Josephus Joannes Bruinsma. 'Het Roode Klif', *NVFA* 11 (1863), 1-24.
- Cameron, Euan. *Enchanted Europe: Superstition, Reason, and Religion 1250-1750*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Carroll, Anthony J. 'Disenchantment, rationality and the modernity of Max Weber'. *Forum Philosophicum* 16, nr. 1 (2011): 117-37. <https://doi.org/10.5840/forphil201116117>.
- Classen, Albrecht. *Handbook of Medieval Studies Terms - Methods - Trends*. Berlin/Boston: De Gruyter, 2011.
- Cornelius, Andreas -1589., Ocka Scharlensis., Joannes. Vlitarp, Dominicus (Workum) Balk, en F. (Friedrich Nathanael) Ritter 1856-1944. *Chronyk en waaragtige beschryvinge van Friesland, beginnende na de schepping der weerd, met den jare 3070. En eindigende na de geboorte Christi, met den jare 1565*. Tweede druk. Te Workum: By Dominicus Balk ..., 1753.
- Dassen, Patrick. *De onttovering van de wereld: Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920*. Amsterdam: Van Oorschot, 1999.
- de lage landen. 'Toen Balthasar Bekker de Wereld Onttoverde'. Geraadpleegd 1 november 2023. <https://www.de-lage-landen.com/article/hoe-balthasar-bekker-de-wereld-onttoverde>.
- Doeke, Sijes. "'Hwa't libje wol, moat fjuchtsje!'" De eerste herdenkingen van de Slag bij Warns'. *De Vrije Fries* 101 (2021), 15.

- Dowden, Ken. *European Paganism: The Realities of Cult from Antiquity to the Middle Ages*. London: Routledge, 2000.
- Edelstenen Webwinkel - Webshop Danielle Forrer. 'Draken schedel | Drakenschedels kopen | Dragon Skulls kopen'. Geraadpleegd 14 november 2023. <https://www.webshop-danielleforrer.nl/edelstenen-vormen/draken-schedel/?source=facebook>.
- Friedenberg, Jay. *The Future of the Self: An Interdisciplinary Approach to Personhood and Identity in the Digital Age*. Oakland, California: University of California Press, 2020.
- Friesch Dagblad. 'Lipkje Post-Beuckens waagde zich als Ypk fan der Fear aan grote thema's; als Frou X gaf ze aandacht aan de dagelijkse besommingen van de huisvrouw | Vrouwen in de kunst', 4 augustus 2022. <https://frieschdagblad.nl/cultuur/Ypk-fan-der-Fear-waagde-zich-aan-grote-themas-27842143.html>.
- Gert, H.H., en C. Wright Mills. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, 1946.
- Giri, Ananta Kumar. 'COVID-19 and the challenges of trauma, transformations, and deborderisation: Ethics, politics, and spirituality and alternative planetary futures 1'. In *The COVID-19 Pandemic and the Politics of Life*. Routledge India, 2023.
- Gonggrijp, Gerard. 'Gaasterland, een verrassend geologisch waardevol landschap'. *Noorderbreedte* 9, nr. 4 (1985), 4
- Griffioen, Sjoerd. 'Onttovering, moderniteit en christelijk verleden (Discordia)'. *Groniek* 201 (2016), 417-28.
- Halink, Simon. "'Almost Like Family. Or Were They?'" Vikings, Frisian Identity, and the Nordification of the Past'. *Humanities* 11, nr. 5 (oktober 2022): 125. <https://doi.org/10.3390/h11050125>.
- Hamconius, Martinus, 1550?-1620?, Jan Lamrinck, en Jan Janssen Starter. *Martini Hamconii Frisia sev de viris rebvsqve Frisiae illvstribvs libri dvo. : Opus ab autore recognitum, auctum, & imaginibus regum, potestatum, ac principum exornatum. ; Adiecti svnt pontifices Frisorvm . Franekaræ; excudebat Ioannes Lamrinck ... et Ioannis Starteri ..., 1620.*
- Heidegger, Martin en William H. (William Hardy) McNeill. *Pathmarks*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Herman Pleij over Friezen in de Middeleeuwen, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=1nACO3E9vcE>.
- Historisch Nieuwsblad. 'Redbad als moderne knul', 12 juni 2018. <https://www.historischnieuwsblad.nl/film-redbad/>.
- Jensen, Gary F. *The Path of the Devil: Early Modern Witch Hunts*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Jensma, Goffe (Goffe Theunis). 'Friese vrijheid als innerlijke deugd'. In *Exit Fryslân: plaats, taal en verbeelding in Friesland (1800-2022)*, 228-239. Gorredijk: Noordboek, 2022.
- Jensma, Goffe (Goffe Theunis). 'Ironie én ernst. Het Oera-Linda boek als uiting van hoge of lage cultuur'. *De Negentiende Eeuw* 28, nr. 1 (2004), 3-17.
- Jensma, Goffe (Goffe Theunis). *De gemaskerde god: François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek*. Zutphen: Walburg Pers, 2004.
- Koster, Eduard, 'Geologie van gaast en klif'. *Grondboor & Hamer* 69, nr. 4 (2015), 144-150.
- Kripal, Jeffrey J. *Authors of the Impossible: The Paranormal and the Sacred*. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Leeson, Peter T., en Jacob W. Russ. 'Witch Trials'. *The Economic Journal* 128, nr. 613 (2018): 2066-2105. <https://doi.org/10.1111/econj.12498>.
- Leeuwenburgh, Bart, *De betoverde wereld van Balthasar Bekker*. Amsterdam: Boom Uitgevers, 2023.
- Looper, Bert. *Hier ligt de zee: over taal, kunst, landschap en Friese identiteit: essays*. Gorredijk: Bornmeer, 2017.
- Mare Online. 'Hakken wat je hakken kan'. Geraadpleegd 17 november 2023. <https://www.mareonline.nl/achtergrond/hakken-wat-je-hakken-kan/>.
- McCrimmon, Rhonda, en Heatherash Amara. *The Cauldron and the Drum A Journey into Celtic Shamanism*. Newburyport: Hierophant Publishing, 2024.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. 'Ontkerkelijkking leidt tot nieuwe verhoudingen in de samenleving - Nieuwsbericht - Sociaal en Cultureel Planbureau'. Nieuwsbericht. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 24 maart 2022. <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2022/03/24/ontkerkelijkking-leidt-tot-nieuwe-verhoudingen-in-de-samenleving>.
- Mol, J.A. 'Tussen Staveren en Warns; het Rode Klif. Fries nationalisme'. In *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, onder redactie van W. Blockmans en H. Pleij, 228-239. Amsterdam: Bert Bakker, 2007.
- National Council on Public History. 'About the Field'. Geraadpleegd 2 januari 2024. <https://ncph.org/what-is-public-history/about-the-field/>.
- Norton-Kertson, Justine. 'Climate Witchcraft and the Magic of Direct Action'. *Atmos* (blog). Geraadpleegd 30 oktober 2023, <https://atmos.earth/climate-witchcraft-and-the-magic-of-direct-action/>.
- Oe, Hiroko, Yasuyuki Yamaoka, en Max Weeks. 'Technobiophilia: Nature and human interactions in the digital age'. *Cogent Arts & Humanities* 9, nr. 1 (2022). <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2068823>.

- Post-Beuckens, Lipkje. *Land en volk van gaast en klif: historie en legenden, traditie, volkskarakter, volksleven, taal en folklore, dieren en plantenwereld*. Laren: Schoonderbeek, 1947.
- Ray, R. Celeste, en Finbar McCormick. *Holy Wells of Ireland: Sacred Realms and Popular Domains*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2023.
- Ray, R. Celeste. *Sacred Waters: A Cross-Cultural Compendium of Hallowed Springs and Holy Wells*. London: Routledge/Taylor & Francis Group, 2020.
- Schoorstra, Willem. *Rêdbâd: kronyk fan in kening*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2011.
- Scruton, Roger. *Beauty*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Sharkey, John. *Celtic Mysteries: The Ancient Religion*. London: Thames and Hudson, 1975.
- Singh, Surabhi. 'Amitav Ghosh: The Nutmeg's Curse: Parables for a Planet in Crisis: Penguin Random House India, 2021'. *Jindal Global Law Review* 13 (18 juni 2022). <https://doi.org/10.1007/s41020-022-00170-z>.
- Smit, Susan. 'Susan Smit over diepe sporen van wantrouwen'. *Happinez* (blog), 2 januari 2021. <https://www.happinez.nl/groei/brandstapelangst-wantrouwen/>.
- Smit, Susan. *De Wijsheid van de Heks*. Amsterdam: Lebowski, 2021.
- Smit, Susan. *Heks*. Amsterdam: Lebowski, 2001.
- Stark, Rodney. 'Secularization, R.I.P.'. *Sociology of Religion* 60, nr. 3 (1999): 249-73.
- Stutley, Margaret. *Shamanism: An Introduction*. London: Routledge, 2003.
- Suitner, Riccarda. 'Balthasar Bekker's Remorse'. In *The Dialogues of the Dead of the Early German Enlightenment*, 187-222. Leiden: Brill, 2021.
- Taylor, Bron Raymond. *Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future*. Berkeley: University of California Press, University of California Press, 2010.
- The College of Psychic Studies. 'The College of Psychic Studies: Enlighten: Caroline Mitchell Working with Dragon Energy', 18 februari 2022. <https://www.collegeofpsychicstudies.co.uk/enlighten/caroline-mitchell-working-with-dragon-energy/>.
- Utz, Richard, en Tom Shippey. *Medievalism in the Modern World, Making the Middle Ages 1*. Turnhout: Brepols Publishers, 1998.
- Vis, Geert-Jan. 'Nieuwe vulkaan ontdekt in Nederlandse ondergrond'. *Wetenschap.nu* (blog), 9 mei 2020. <https://wetenschap.nu/nieuwe-vulkaan-ontdekt-in-nederlandse-ondergrond/>.
- Vries, Theun de (Theunis Uilke). *Friesche sagen*. Amsterdam: Scheltens & Giltay, 1925.
- Winter, Franz. 'Rewriting German and Japanese primeval history: a comparative historical analysis of the Takeuchi monjo and 'Himmler's Bible''. *Religion* 46, nr. 1 (2016): 7-31. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2015.1030796>.
- Wootton, David. *Galileo: Watcher of the Skies*. New Haven, Verenigde Staten: Yale University Press, 2013.